

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Gdańsk, dnia 5 kwietnia 2023 r.

Poz. 1625

UCHWAŁA NR XXXVIII.329.2023 RADY GMINY PARCHOWO

z dnia 17 marca 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Parchowo na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. 2023 poz. 40) oraz art. 87 ust. 1, 2, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022.840) po uzyskaniu pozytywnej opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwator Zabytków w Gdańsku Delegatura w Słupsku, Rada Gminy uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Parchowo na lata 2023-2026 w brzmieniu, jak w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Parchowo.

§ 3. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Waldemar Jakubek

Załącznik do uchwały nr XXXVIII.329.2023
Rady Gminy Parchowo z dnia 17 marca 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PARCHOWO NA LATA 2023-2026

OPRACOWANIE:
Jakub Danielski, Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

WRZESIEŃ 2022

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	9
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	9
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	12
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..	15
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Parchowo ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	19
5.2.1. Charakterystyka gminy.....	19
5.2.2. Historia obszaru Gminy Parchowo.....	19
5.3. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego.....	23
5.3.1. Dziedzictwo materialne Gminy Parchowo	25
5.3.2. Zabytki ruchome.....	30
5.3.3. Zabytki archeologiczne.....	30
5.4. Elementy dziedzictwa niematerialnego Gminy Parchowo	32
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	35
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	35
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	37
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	37
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	39
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT.....	41
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	43
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami	45
9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami.....	46
9.1. Dotacje.....	46
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	48
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	50
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe.....	51
10. Bibliografia.....	53
11. Spis tabel i zdjęć.....	55
12. Załączniki	55

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe jako jeden z podstawowych aspektów życia i działalności człowieka, kształtuje związki międzyludzkie i określa tożsamość i świadomość społeczności. Obiekty zabytkowe stanowią cenny element kultury, który wpływa na kształtowanie się otoczenia człowieka współczesnego, mający wszechstronny wpływ na jego życie codzienne. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa, należycie pielęgnowane i wykorzystane, powinny stanowić jeden z głównych czynników rozwoju życia społeczno-gospodarczego.

Po zapoczątkowaniu w Polsce przemian ustrojowych pojawiły się nowe zjawiska i postawy wobec problemu ochrony dorobku i spuścizny minionych pokoleń. Zaczynamy postrzegać dziedzictwo kulturowe jako jedną z ważniejszych gałęzi życia gospodarczego, która może generować znaczne zyski. Przejawem nowego podejścia władz do roli dziedzictwa kulturowego było przyjęcie 23 lipca 2003 r. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która zastępując starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., na nowo zdefiniowała pojęcia z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i określiła politykę państwa oraz powinności władz państwowych i samorządowych w tej dziedzinie. Ustawa zobowiązuje organy samorządu do sporządzania co cztery lata Programów opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie stanowi wypełnienie ustawowego obowiązku.

Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Parchowo na lata 2023-2026 (GPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. GPOnZ sporządzany jest przez Wójta, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy. GPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Wójt przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania GPOnZ.

GPOnZ to dokument uzupełniający do innych aktów planowania. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Głównym odbiorcą GPOnZ jest lokalna wspólnota samorządowa. Obowiązkiem władz publicznych w tym względzie jest z kolei pobudzanie i usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki oraz tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Parchowo na lata 2014-2017, który został przyjęty uchwałą nr XXXIX.296.2014 Rady Gminy Parchowo z dnia 3 listopada 2014 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania

wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela

pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4,** który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5,** który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6,** który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,

b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

c) dziełami architektury i budownictwa,

d) dziełami budownictwa obronnego,

e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

f) cmentarzami,

g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków.
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.”

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 559), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury (...) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urzędzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 503);
- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 916 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1899);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1057 z późn. zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (t. j. Dz.U. 2021 poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie**

przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z wyznaczonych kierunków działań jest wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. Ważne też będzie budowanie wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym i regionalnym, merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach. Dodatkowo zaplanowano konkurs na Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Wśród określonych zadań edukacyjnych wskazano między innymi: szkolenia w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz szkolenia w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Pilotażowym szkoleniem będą objęci przedstawiciele minimum ośmiu gmin w Polsce.

Zaplanowane zostało również wydanie zaktualizowanej wersji podręcznika Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach oraz rozbudowę portalu informacyjnego dla samorządów – www.samorząd.nid.pl.

Program zakłada powołanie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa pięciu centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych w gminach. Centra te będą odpowiedzialne za przeprowadzenie pilotażowych szkoleń dla gmin w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Do ich zadań należeć ma również wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji bądź zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji.

Zadania, w których bezpośrednią grupą docelową są samorządy, stanowią tylko część ogółu zadań określonych w Programie. Spośród pozostałych warto wymienić te, które także będą realizowane na terenie konkretnych gmin, powiatów czy województw, jak na przykład archeologiczne badania powierzchniowe, rejestracja zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, warsztaty edukacyjne w szkołach czy wydarzenia popularyzatorskie oparte na pracy wolontariuszy dofinansowywane z programu „Wspólnie dla dziedzictwa”.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
- 2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,
- 2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

- Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.
- Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.
- Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwi budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziałanie odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.
- Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.
- Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmocnienie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

- Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Parchowo wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030, Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024;
- powiatowym: Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Bytowskiego w latach 2015-2022, Powiatowy Plan Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktu Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowej dla Powiatu Bytowskiego.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

• Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr 376/XXXI/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 12 kwietnia 2021 r.

To podstawowy dokument prowadzenia polityki rozwoju województwa pomorskiego. W Strategii wyznaczono 12 celów operacyjnych ujętych w ramach trzech celów strategicznych: trwałe bezpieczeństwo, otwarta wspólnota regionalna i odporna gospodarka. Problematykę ochrony dóbr kultury w sposób bezpośredni poruszają następujące cele:

Cel strategiczny – Otwarta wspólnota regionalna.

Cel operacyjny strategiczny – Kapitał społeczny.

Uwarunkowania tematyczne tego celu to m.in.:

- Podnoszenie wiedzy i świadomości wszystkich mieszkańców w obszarach kluczowych dla regionu, w szczególności: aktywności obywatelskiej i równego traktowania, kultury i tożsamości regionalnej, środowiska i klimatu, zdrowego trybu życia, racjonalnych zachowań komunikacyjnych, cyfryzacji oraz przedsiębiorczości;
- Zachowanie i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego;
- Rozwój infrastruktury (instytucji) kultury, e-kultury oraz oferty uwzględniającej zagadnienia różnorodności kulturowej i dialogu obywatelskiego.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 został przyjęty uchwałą nr 318/XXXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego dnia 29 grudnia 2016 r.

Plan jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Ustalenia planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiając jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadań celu publicznego.

Kierunek polityki przestrzennego zagospodarowania województwa wyznaczono w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego: Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym.

Polityka przestrzenna wyznaczona w ww. kierunku koncentruje się na:

- Zachowaniu, ochronie tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocji zasobów i walorów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych.
- Rewaloryzacji zdegradowanych przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych.
- Rozwijaniu i promowaniu szlaków kulturowych ukształtowanych w oparciu o zasoby kulturowe.

Zasady zagospodarowania przestrzennego, określające sposób realizacji kierunku:

- Zasada harmonijnego kształtowania zagospodarowania przestrzennego obszarów i obiektów o wartościach kulturowych i krajobrazowych oraz ich otoczenia, w szczególności wpisanych do rejestru oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków, ustanowionych pomników historii i parków kulturowych.
- Zasada ochrony walorów widokowych, w tym panoram oraz przedpoli ekspozycyjnych zabytkowych wsi i miast, obiektów zabytkowych oraz dóbr kultury współczesnej stanowiących dominanty architektoniczne.
- Zasada ochrony dziedzictwa archeologicznego i udostępniania stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową dla celów dydaktycznych, naukowych i turystycznych, poprzez np. tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.
- Zasada kształtowania w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego sieci szlaków kulturowych, wyposażonych w odpowiednią infrastrukturę towarzyszącą oraz rozpoznawalny w przestrzeni system identyfikacji wizualnej.
- Zasada kształtowania otoczenia obiektów dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej w sposób kreujący przestrzeń publiczną integrującą mieszkańców, z uwzględnieniem i poszanowaniem wartości kulturowych i krajobrazowych.
- Zasada stosowania tradycyjnych dla poszczególnych części regionu form architektury wiejskiej (w zakresie bryły, kształtu dachu, detalu architektonicznego i materiałów wykończeniowych).
- Zasada zachowania wartościowych drewnianych obiektów dziedzictwa kulturowego in situ, a w sytuacjach, które tego wymagają, przenoszenia najwartościowszych obiektów do parków lub muzeów etnograficznych.
- Zasada obejmowania ochroną planistyczną w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obiektów ujętych w gminnych ewidencjach zabytków oraz wartościowych obiektów historyczno-kulturowych nie objętych dotychczas żadną prawną formą ochrony.

– Zasada określania w treści studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, obszarów i obiektów o wysokich wartościach kulturowych, proponowanych w Planie do objęcia ochroną w postaci pomników historii i parków kulturowych. Brak woli określenia tych obszarów wymaga indywidualnego uzasadnienia w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Zasada uwzględniania w gminnych dokumentach planistycznych programów opieki nad zabytkami, sporządzanych w oparciu o aktualne gminne ewidencje zabytków, a w przypadku braku programów opieki nad zabytkami i ewidencji gminnej, uwzględnianie ewidencji wojewódzkiej.

• **Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024**

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024 został przyjęty uchwałą nr 455/XXXVIII/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 listopada 2021 r.

Program jest to dokumentem kontynuującym politykę zapoczątkowaną programem na lata 2007-2010 i kontynuowaną programem na lata 2011-2014 oraz 2016-2019.

W Programie określono cel, priorytety i kierunki działań programu opieki nad zabytkami w województwie pomorskim. Celem strategicznym Programu jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej, a realizowany jest przez priorytety, podzielone na kierunki i działania.

Cel ten ma być realizowany w ramach dwóch priorytetów:

1. Optymalizacja dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej.
2. Upowszechnianie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu.

Kierunki działań w ramach Priorytetu: Optymalizacja dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej:

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej
2. Opieka nad zabytkami

Kierunki działań w ramach Priorytetu : Upowszechnianie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu:

1. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
2. Wspieranie działań na rzecz zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

• **Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Bytowskiego w latach 2015-2022**

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Bytowskiego w latach 2015-2022 została przyjęta Uchwałą nr IX/65/2015 Rady Powiatu Bytowskiego z dnia 25 czerwca 2015 r. Jest to aktualizacja Strategii, która obowiązywała w latach 2007-2015.

Strategia uwzględnia regionalne i krajowe uwarunkowania, które mogą oddziaływać na dynamikę osiągania celów strategicznych i realizację działań. W strategii określono strategiczną misję powiatu tj. Powiat bytowski w 2022 r. to rejon rozwiniętej gospodarki i turystyki, opartej na zasobach kapitału ludzkiego i społecznego, środowiska naturalnego i wieloetnicznego dziedzictwa kulturowego.

Struktura celów i priorytetów Strategii:

Cel strategiczny - Poprawa jakości życia mieszkańców Powiatu Bytowskiego.

Cel Operacyjny 1: Poprawa dostępu do infrastruktury publicznej i do zasobów przyrodniczych i kulturowych.

Priorytet I: Infrastruktura.

Cel Operacyjny 2: Wzrost jakości kapitału ludzkiego.

Priorytet II: Kapitał ludzki.

Cel operacyjny 3: Wzrost jakości kapitału społecznego.

Priorytet III: Kapitał Społeczny.

Cel strategiczny 4: Wzrost konkurencyjności i atrakcyjności gospodarczej.

Priorytet IV: Gospodarka.

W ramach priorytetów określono poszczególne kierunki działań. Dla programu opieki nad zabytkami najważniejszy kierunek działania określono w priorytecie III – wdrażanie projektów kulturalno-edukacyjnych, realizowanych na terenie powiatu i województwa, mających na celu prezentację walorów środowiska

naturalnego i kulturowego powiatu (w tym ostatnim przypadku zwłaszcza w odniesieniu do wielokulturowości i silnego poczucia tożsamości lokalnej).

Z przeprowadzonej diagnozy Powiatu Bytowskiego zdefiniowane zostały następujące wnioski:

- Unikalne walory przyrodniczo - krajobrazowe, w tym m.in. duża lesistość, stan rzek oraz jeziora lobeliowe na terenie Powiatu szansą na rozwój lokalnych, a nawet regionalnych, sieciowych produktów turystycznych.
- Duży potencjał kulturowy (bogactwo kultury materialnej i niematerialnej) stanowi szansę na budowę marki Powiatu Bytowskiego.
- Potencjał w zakresie infrastruktury kulturalnej, wieloetniczne środowisko społeczne oraz czyste środowisko pozwala na rozwój turystyki kwalifikowanej oraz agroturystyki.
- Zbyt niski poziom wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w przeliczeniu na 1 mieszkańca Powiatu.

• **Powiatowy Plan Ochrony Zabytków na Wypadek Konflikty Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowej dla Powiatu Bytowskiego**

Powiatowy Plan Ochrony Zabytków na Wypadek Konflikty Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowej dla Powiatu Bytowskiego został zatwierdzony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w dniu 17 lutego 2014 r., a przez Wojewodę Pomorskiego dnia 3 marca 2014 r.

Niniejszy plan opracowywany jest na podstawie § 3 ust. 1 pkt. 3 i § 4 ust 3 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004.212.2153).

Celem Planu jest ochrona dóbr kultury przed następstwami konfliktu zbrojnego, zniszczeniem lub uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę, a także na zabezpieczeniu im warunków trwałego istnienia, opracowaniu naukowej dokumentacji, ewidencji i rejestracji oraz na ich konserwację lub odbudowę.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego gminy.

• **Strategia Rozwoju Gminy Parchowo na lata 2015-2022**

Strategia Rozwoju Gminy Parchowo na lata 2015-2022 została opracowana w listopadzie 2015 r. Strategia jest dokumentem definiującym jej najważniejsze przedsięwzięcia społeczne, gospodarcze i środowiskowe, w tym zawiera kierunki alokacji zasobów, które w możliwie najlepszy sposób powinny przyczynić się do realizacji pożądanej wizji rozwoju. Jest również podstawowym i najważniejszym dokumentem samorządu gminy, określającym obszary, cele i kierunki interwencji realizowane w przestrzeni lokalnej.

Wyznaczona wizja: Gmina Parchowo 2022 roku: Obszarem aktywnych zawodowo i społecznie mieszkańców, zapewniającym dogodne warunki do życia i samodoskonalenia, a także wykorzystującym tradycję i kulturę kaszubską oraz walory krajobrazowe do rozwoju turystyki i rekreacji.

Misji Gminy Parchowo nadano następujące brzmienie: Tworzenie warunków do rozwoju kapitału społecznego, mobilizowanie do działania oraz aktywne wspieranie i inicjowanie wykorzystania zidentyfikowanego potencjału dla rozwoju Gminy.

Dla skutecznej realizacji wizji Gminy Parchowo zaplanowano cele strategiczne oraz operacyjne, które będą służyły jej osiągnięciu.

Cele strategiczne:

- Poprawa jakości życia i wzrost partycypacji społecznej.
- Wzrost atrakcyjności przestrzennej i poprawa stanu środowiska naturalnego.

– Rozwój Gminy jako ośrodka konkurencyjnego gospodarczo i turystycznie.

W obszarze dziedzictwo kulturowego wskazać można cel operacyjny: Turystyczne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego i naturalnego związanego z położeniem na Kaszubach.

W Strategii opisano zabytki objęte ochroną prawną, jak i obiekty o walorach historycznych i kulturowych. Do najważniejszych zabytków zaliczyć można: kościół pw. św. Mikołaja, Pałac w Parchowie, Elektrownia wodna „Struga” w Soszycy oraz nekropole.

• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parchowo

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Parchowo została opracowane w 2001 r. przyjęte uchwałą nr 179/XXI/2001 Rady Gminy Parchowo z dnia 22.11.2001 r. ze zmianami w 2008 r., 2013 r., 2017 r.

Studium jest podstawowym dokumentem planistycznym, który określa politykę przestrzenną gminy, w tym zasady zagospodarowania przestrzennego. Zasadniczym celem Studium jest umożliwienie prowadzenia spójnej polityki przestrzennej, powiązanej z rozwojem gospodarczym i społecznym, z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Przyjęte w Studium kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy zostały oparte na analizie istniejącego zagospodarowania, obowiązujących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz na prognozie potrzeb i celów rozwojowych gminy.

W Studium jako główny cel realizacji polityki konserwatorskiej zakłada się konserwację i rewaloryzację krajobrazu kulturowego gminy, tak aby zachować na wskazanych obszarach najcenniejsze elementy historycznej struktury przestrzennej i w sposób harmonijny kształtować współczesne elementy zabudowy w połączeniu z przestrzenno-architektonicznymi wartościami historycznymi.

W treści Studium sprecyzowano historycznie ukształtowane zespoły wiejskie i osady które zachowały dawny układ parcelacyjny, niwę siedliskową i w dużym stopniu XIX/XX-wieczną strukturę architektoniczną, które podlegają ochronie. Są to:

- 1) Nowa Wieś – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego samorzutnego wsi oraz zachowanie charakterystycznego układu zagród, skali zabudowy, zachowanie powiązania krajobrazowego z jeziorem i ekspozycji od strony południowej;
- 2) Chośnica – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego wsi ulicowej oraz zachowanie poszczególnych obiektów o wartościach historycznych;
- 3) Żukówko – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego wsi placowej, zachowanie powiązania układu przestrzennego z relikdami zieleni parkowej oraz zachowanie widokowego powiązania z terenem i ekspozycji od strony wschodniej;
- 4) Jamno – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego wsi owalnicowej oraz zachowanie poszczególnych obiektów o wartościach historycznych;
- 5) Gołczewo – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego wsi owalnicowej, zachowanie poszczególnych obiektów i zespołów o wartościach historycznych oraz reliktdów zieleni parkowej;
- 6) Jeleńcz – ochrona ładu przestrzennego ruralistycznego układu rozproszonego związanego z ukształtowaniem terenu, opracowanie mpzp w celu ochrony wartości krajobrazu kulturowego i ograniczeniu zagrożeń;
- 7) Sylczno – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego wsi Owalnicowej zachowanie poszczególnych obiektów o wartościach historycznych;
- 8) Nakła – ochrona ładu przestrzennego układu ruralistycznego oraz zachowanie poszczególnych obiektów o wartościach historycznych;
- 9) Parchowo – ochrona historycznego układu wsi owalnicowej – zachodniej i centralnej części wsi, zachowanie ekspozycji od strony zachodniej (skarpa rynny jeziora Żukowskiego) oraz zachowanie poszczególnych obiektów i zespołów o wartościach historycznych.

Kierunki działań w celu ochrony zabytkowych wartości krajobrazu kulturowego gminy – zalecane działania dla ochrony układu wiejskiego to :

1. Zachowanie historycznie ukształtowanych układów wsi takich jak: owalnicowy, placowy, ulicowy, samorzutny;

2. Dla historycznego ukształtowanego ruralistycznego układu przestrzennego obowiązuje zachowanie:

- historycznego układu dróg i placów wiejskich,
- historycznej linii zabudowy,
- historycznie wykształconej tradycji sytuowania domów wzdłuż linii zabudowy w dominujący we wsi sposób: kalenicowo lub szczytowo,
- utrzymanie tradycyjnej relacji pomiędzy powierzchnią zabudowy a powierzchnią działki,
- tradycyjnego sposobu organizacji przestrzennej zagród,
- konserwacja, pielęgnacja i ochroną historycznych założeń zieleni parkowej.

3. Uporządkowanie, konserwacja, oznakowanie terenów dawnych cmentarzy poewangelickich.

Uzupełnienia zabudowy mieszkaniowej w obrębie zwartych układów – należy w miarę możliwości prowadzić głównie w ramach istniejącej niwy siedliskowej (poprzez wymianę istniejącej substancji bądź uzupełnianie pustek) lub podział dużych działek siedliskowych i wozzenie nowych siedlisk z zachowaniem w/w rygorów i wg wskazań dot. ich lokalizacji.

Zakazuje się :

- wtórnej parcelacji i znacznych dogęszczeń zabudowy w przypadkach znacznej intensywności istniejącej zabudowy :
- stosowania „miejskiego” – regularnego podziału parcelacyjnego w obrębie historycznie ukształtowanych układów wiejskich.

Studium określa również, że dla ochrony zabytkowej architektury zaleca się zachowanie, utrzymanie i podkreślenie walorów historycznej substancji architektonicznej (zalecane działania w celu utrzymania jej walorów to: restauracja, konserwacja, modernizacja – bez likwidowania jej cech stylowych). Wprowadzanie nowej zabudowy w historycznie ukształtowane przestrzenie winno respektować historyczne uwarunkowania przestrzenno-architektoniczne harmonijnie wpisując się w istniejący układ, nie naruszając ich ładu przestrzennego. Dla zabudowy nowoprojektowanej zaleca się :

- utrzymanie tradycyjnie ukształtowanej skali architektonicznej,
- utrzymanie tradycyjnej formy architektonicznej,
- stosowanie tradycyjnie występujących w regionie materiałów budowlanych,
- stosowanie tradycyjnie stosowanej w regionie kolorystyki,
- kontynuacja tradycji miejscowych warsztatów budowlanych.

Zakazuje się natomiast wprowadzania w historyczną strukturę przestrzenną zabudowy obcej wiejskiej tradycji budowlanej w kategoriach rozwiązań: architektonicznych – formalnych, funkcjonalnych i estetycznych.

Zabudowa następujących miejscowości podlega szczególnej ochronie ładu przestrzennego:

- 1) Bawernica (obręb Nowa Wieś) – obszar do przekształceń i stworzenia nowej jakości przestrzennej.
- 2) Nowy Folwark (obręb Chośnica) – ochrona ładu przestrzennego osady wraz z obiektami i zespołami zabudowy o wartościach historycznych oraz Młynki – ochrona ładu przestrzennego osady młyńskiej wraz z obiektami i zespołami zabudowy o wartościach historycznych, opracowanie mpzp w celu ochrony istniejących wartości i ograniczeniu zagrożeń.
- 3) Soszyca – ochrona ładu przestrzennego osady tartacznej wraz z obiektami i zespołami zabudowy (elektrowni i kolejowym) o wartościach historycznych.
- 4) Parchowski Młyn – ochrona ładu przestrzennego osady młyńskiej wraz z obiektami i zespołami zabudowy o wartościach historycznych.
- 5) Zielony Dwór – ochrona ładu przestrzennego osady wraz z obiektami i zespołami zabudowy o wartościach historycznych.

Ochrona ta realizowana będzie poprzez następujące działania:

- kontynuacja działań przestrzennych charakterystycznych dla regionu oraz zakaz stosowania miejskiego, regularnego podziału parcelacyjnego;
- kontynuacja tradycji miejscowych warsztatów budowlanych oraz zakaz: budowania wielorodzinnych bloków o miejskim charakterze;

– zachowanie tradycyjnego sposobu zabudowy zagród.

Dla historycznej zabudowy obowiązuje: zachowanie, utrzymanie i podkreślenie walorów historycznej substancji architektonicznej poprzez: restaurację, konserwację, modernizację istniejącej zabudowy oraz poprzez wprowadzanie nowej zabudowy harmonijnie wpisującej się w historyczny układ i respektującej historyczne uwarunkowania przestrzenne. Ze względu na zachowane wartości przestrzenne i krajobrazowe proponuje się wykonanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w miejscowościach Jeleńcz oraz Młynki

W treści Studium wyszczególniono również zespoły i elementy środowiska kulturowego postulowane do objęcia ochroną i określono zasady ich ochrony

1. Bawernica – relikty dawnego majątku ziemskiego z funkcjonującą tam niegdyś gorzelnią. Obszar, w którym wskazane jest kształtowanie „nowej jakości” w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu, tworzenia nowej jakości układu przestrzennego i podnoszenia jakości życia mieszkańców z wykorzystaniem relikwów wcześniejszego układu osadniczego.
2. Zespół dworsko-parkowy w Parchowie – zachowanie, konserwacja, modernizacja, ochrona historycznej struktury przestrzennej oraz historycznego układu zieleni.
3. Relikty zieleni ogrodowo-parkowej: Gołczewo, Żukówko – zachowanie, konserwacja, organizacja jako wiejskiej zieleni publicznej.
4. Cmentarz katolicki – parafialny: ochrona i konserwacja zachowanych wartości.
5. Cmentarze poewangelickie – oznaczenie, uporządkowanie i ochrona zachowanych relikwów.
6. Elektrownia Struga (Soszyca), zespół młyński Parchowski Młyn, zespół stacji kolejowej w Soszycy: zachowanie, podkreślenie i wyeksponowanie istniejących walorów historycznych, przestrzennych, architektonicznych i krajobrazowych.
7. Obiekty sakralne: kościół parafialny, kapliczki i krzyże przydrożne, ochrona i konserwacja zachowanych wartości.
8. Budynki mieszkalne i gospodarcze: zachowane w obrębie historycznych układów wiejskich, przysiółków i zagród samotniczych – chronić i konserwować obiekty powstałe przed 1945 rokiem, które zachowały cech stylowe – tj. budynki drewniane, murowane, o konstrukcji szachulcowej, ceglano kamienne, drewniano - kamienne. Zachować kontekst przestrzenny, skalę i charakter ich zabudowy, elementy wystroju architektonicznego, tradycję stosowanych technik i materiałów budowlanych.

Dla wyżej wymienionych obiektów i zespołów ustala się wymóg uzgadniania w ich obrębie wszystkich zamierzeń inwestycyjnych z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku.

• Plan Odnowy Miejscowości Parchowo, Parchowski Młyn, Frydrychowo, Wiślany, Zielony Dwór na lata 2017-2027

Plan Odnowy Miejscowości Parchowo, Parchowski Młyn, Frydrychowo, Wiślany, Zielony Dwór na lata 2017-2027 został przyjęty uchwałą XXVI.233.2017 Rady Gminy Parchowo z dnia 7 listopada 2017 r.

Plan odnowy miejscowości jest to dokument operacyjny, określający plan, strategię działań społeczno-gospodarczych, cele, priorytety i zasady wspierania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Plan skupia się na aspektach społecznych, ekonomicznych i środowiskowych tego rozwoju, w sposób zrównoważony.

Konstrukcja dokumentu opiera się na kilku zasadniczych komponentach, są to:

- ogólna charakterystyka miejscowości,
- analiza zasobów miejscowości służącą przedstawieniu stanu rzeczywistego,
- analizę SWOT,
- planowane kierunki rozwoju wsi;
- plan inwestycyjny w kontekście uwzględnienia kierunków rozwoju miejscowości.

Dokument ma charakter poznawczy, który służy szerokiemu i kompleksowemu rozpoznaniu obecnego stanu miejscowości i potencjału rozwoju w szerszej perspektywie. Stwarza także możliwości decyzyjne w sprawach podejmowania przedsięwzięć inwestycyjnych, które pozwalają na wcześniejsze podjęcie prac

przygotowawczych dla planowanych działań w miejscowości, które pozwalają na wykorzystanie zasobów miejscowości i jej rozwój.

Dokument ma charakter otwarty, co oznacza, że plan rozwoju miejscowości powinien być aktualizowany w odniesieniu do oczekiwań i potrzeb mieszkańców, oraz zmieniających się warunków lokalnych i regionalnych.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Parchowo ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Parchowo położona jest na terenie pojezierza kaszubskiego – podregionu regionu pomorskiego. Jest to obszar czołowych moren osiagających najwyższe wartości. Dominują krajobrazy naturalne glacialne. Teren jest zróżnicowany przyrodniczo. Przeważają faliste i pagórkowate wysoczyzny morenowe, z kulminacją na Wzniesieniach Szymbarskich. Krajobraz urozmaicają głęboko wcięte rynny subglacialne, zwykle wypełnione wodami jezior. Głównym krajobrazem roślinnym są buczyny i ubogie dąbrowy; rzadko spotykane są krajobrazy ubogich dąbrów pomorskich z dużym udziałem łągów jesionowo-olszowych i olsów. Lesistość mezoregionu jest duża i wynosi 35%. Lasy tworzą średnie i duże kompleksy.

Gmina Parchowo składa się z 11 sołectw, jest zamieszkiwana przez 3738 mieszkańców. Jest gminą o charakterze rolniczym. Oddalenie od ośrodków przemysłowych stanowi atut pod względem turystycznym i ekologicznym. Ze względu na walory krajobrazu, w XIX w. obszar, na którym leży gmina został nazwany „Szwajcarią Kaszubską”. Etnologicznie zaklasyfikowany jest do Kaszub Środkowych, określanych „sercem Kaszub”.

5.2.2. Historia obszaru Gminy Parchowo

Historia Gminy Parchowo jest ściśle związana z historią Pomorza Gdańskiego, Kaszub i powiatu bytowskiego. Początki osadnictwa na jej terenie nie są dokładnie znane z powodu braku badań archeologicznych zakrojonych na szeroką skalę. Zapewne, przez analogię do całego Pomorza, pierwsze grupy koczowniczej ludności pojawiły się tutaj pod koniec plejstocenu, u schyłku starszej epoki kamiennej, tj. około 8000 lat p.n.e. Niemniej początki trwałego osadnictwa przypadają na środkowy neolit (4460-1700 p.n.e.). Podczas gdy na terenie powiatu bytowskiego są to cmentarzyska kultury pucharów lejkowych (np. Przytocko, Głodowo, Niezabyszewo), na terenie gminy pojawia się osada kultury amfor kulistych (3100-2600 p.n.e.) – w Parchowie oraz, nieprzypisane żadnej kulturze, osady w Chośnicy, Nowej Wsi, Gołczewie. Ze schyłkowego neolitu pochodzą ślady osadnicze w Grabowie Parchowskim i Parchowie. Okres neolitu to okres rewolucyjnej zmiany w funkcjonowaniu człowieka – w miejsce koczowniczego trybu życia pojawia się osadnictwo stałe, uprawa roślin i hodowla zwierząt.

We wczesnej epoce brązu rozwinęła się tu kultura unietycka (2300-1600 p.n.e.). Jednak znacznie więcej znalezisk pochodzi z okresu środkowej i młodszej epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza (1700 p.n.e.-400 p.n.e.). Są to bardzo liczne ślady osadnictwa kultury łużyckiej, występujące praktycznie w każdej wsi obecnej gminy, oraz cmentarzysk kurhanowych. Przykładem niech będzie cmentarzysko kurhanowe w Grabowie Parchowskim (nr 2, 3 i 59)¹ – charakteryzujące się młodszą metryką, wzniesione niemal wyłącznie przy użyciu budulca kamiennego. Jest ono o tyle szczególne, iż obok kurhanów występują tu również pochówki płaskie, informujące o korzystaniu z nekropolii przez następną kulturę.

¹ Cmentarzysko ciałopalne w Grabowie, gmina Parchowo (stanowisko 3) w świetle badań antropologicznych. Koszalińskie Zeszyty Muzealne, t. 11, 1981, s. 61, 66

Kolejne to ślady kultury pomorskiej (ok. 650-300 p.n.e.) należącej już do epoki żelaza. Kultura, powstała na bazie kultury łużyckiej grupy wschodniopomorskiej, charakteryzuje się wysokim udziałem – w przedmiotach metalowych – nordyjskich form epoki brązu (np.: Jeleńcz – cmentarzysko, Nowa Wieś, Żukówko, Chośnica, Nakła). Charakterystyczny dla niej był obrządek pogrzebowy z urnami twarzowymi i płaskimi cmentarzyskami oraz osadnictwo z osiedlami o charakterze otwartym i gospodarka oparta głównie na hodowli.²

Stosunkowo mało stanowisk z terenu gminy dotyczy okresu przedrzymskiego, lateńskiego (IV-I w. p.n.e.) oraz rzymskiego (I w. n.e.-375 r. n.e.). Wówczas cały obszar znajdował w strefie wpływów kultury oksywijskiej (II w. p.n.e.-I w. n.e.), lecz był bardzo słabo zaludniony, a przez dłuższą część okresu wpływów rzymskich zupełnie opustoszały. Niemniej w II w. n.e., na jej bazie wykształciła się kultura wielbarska, trwająca do I poł. V w. Jej osady zlokalizowano w miejscowościach: Nakła, Sylczno, Parchowo, Jamno, Żukówko, Chośnica i Nowa Wieś. Kultura wielbarska charakteryzuje się znacznym udziałem kultury Gepidów i Gotów przybyłych na te tereny ze Skandynawii w II i III w. n.e. Grupy te zajęły słabo zaludnione obszary na Pojezierzu Kaszubskim i Bytowskim tworząc własną sieć osad.

Po najeździe Hunów, Gotów i Awarów (od 370 r. n.e.), w końcowym okresie wędrówek ludów, ziemie obecnej gminy stały się niemal bezludne, porośnięte puszczą. Około VI w. na teren Pomorza zaczęły przybywać ludy słowiańskie – Pomorzanie, którzy osiedli wzdłuż południowego brzegu Bałtyku. Na zach. od Wisły – do Odry - była to grupa plemion dziś nazywanych kaszubskimi.

Stopniowa poprawa warunków klimatycznych, spowodowała wzrost zaludnienia terenu, struktury nowych społeczności okrzepły, w efekcie w ciągu VIII-IX stulecia liczba osiedli uległa zwiększeniu w stosunku do okresu poprzedniego. W okresie przedpiastowskim (IX-X w.) ludzie stopniowo wypełnili obszary możliwe do zasiedlenia w warunkach prymitywnej gospodarki opartej o tereny rolne i przestrzenie leśne. Niemniej geografia plemienna pozostaje nieznana. Przyjmuje się, że na Pomorzu powstał konglomerat plemion, które nie wytworzyły jedności politycznej. Brak rozwiniętych skupisk osadniczych, stanowiących podstawę rozwoju organizacji plemiennych czy ponadplemiennych, wskazuje na długi okres braku stabilizacji osadniczej w warunkach słabego zaludnienia.³ Jednak jakieś struktury istniały, gdyż w tego okresu pochodzą grody i stacje obronne, m.in. na terenie gminy Parchowo – w Parchowie, Jamnie, Gołczewie.

Gdy w X w. ukształtowało się państwo piastowskie, zapewne w latach 70. X w. podporządkowało sobie terytoria pomorskie. Z racji naturalnych granic, jakimi były pustkowia moreny czołowej, kontrola piastowska ograniczała się do kilku umocnionych punktów, zaś reszta obszaru zachowywała niezależność, składając się z konglomeratu lokalnych władztw o nieznanym charakterze. Mimo, iż podbite zostały przez Piastów, przy każdym osłabieniu władzy centralnej dążyły do odzyskania niezależności. Miejsca starszych grodzisk zajmowały grodziska późniejsze: Gołczewo (nr 1), Parchowo (nr 1), Jamno (nr 5) – grodzisko stożkowane⁴ i towarzyszące im osady.

Początki piastowskiego panowania na Pomorzu to okres ciągłych walk o terytoria. Pomorze graniczyło na Odrze z zachodnio-słowiańskimi Wioletami, późniejszą Meklemburgią, od płd. – z Wielkopolską i Kujawami, od wsch. z pogańskimi Prusami, na płd.-wsch. – od XIII w. – z państwem krzyżackim. Z upływem czasu na płd.-zach. pojawiła się Brandenburgia, która na przestrzeni XIII w. utworzyła tzw. Nową Marchię.

Na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego, od 1138 r. Pomorze Gdańskie weszło w skład dzielnicy senioralnej, w której władzę Piastowie sprawowali poprzez namiestników. Ci z czasem zaczęli się uniezależniać. Pierwszym namiestnikiem był Sobiesław uważany za protoplastę rodu Sobiesławowiców, panującego na Pomorzu Gdańskim do końca XIII w. Najwybitniejszym przedstawicielem dynastii był Świętopełk II Wielki (1220-1266), który zrzucił zwierzchnictwo Piastów w 1226 r. Był to jedyny okres

² Problemy kultury pomorskiej, Muzeum Okręgowe w Koszalinie, Seria wydawnictw monograficznych nr 5, red. T. Malinowski, Koszalin 1979

³ Moździoch S., „Niebezpieczne związki”. Początki państwa Piastów na tle relacji pomiędzy Interiorem a Pomorzem, 2020, w: Europa sięga nad Bałtyk. Polska i Pomorze w kształtowaniu cywilizacji europejskiej (X-XII wiek), red. S. Rosik, Wrocław, s. 159-2

⁴ Wartołowska Z., Woźnicka Z., Chlebnia, pow. Grodzisk Mazowiecki, Informator Archeologiczny: badania 2, 221-22 <https://9lib.org/document/wq2r98ez-chlebnia-pow-grodzisk-mazowiecki.html>

istnienia państwowości kaszubskiej. Świętopełk doprowadził do rozkwitu i rozwoju gospodarczego swojego państwa, fundował klasztory, sprowadzał zakony, kolonizował tereny leśne. Mściwój II, jego następca, kontynuował politykę ojca. Znalazłszy się w stanie zagrożenia ze strony Brandenburgii, w 1282 r. zawarł w Kępnie układ z Przemysłem II (późniejszy król Polski), w wyniku którego w 1294 r. doszło do zjednoczenia Pomorza Gdańskiego i Wielkopolski pod berłem Przemysława. Układ miał znaczenie symboliczne, był aktem dobrowolnego włączenia się Kaszubów w budowę zjednoczonego państwa polskiego.⁵

Roszczenia to tego terytorium zgłaszali też margrabiowie brandenburscy oraz Krzyżacy, którzy w latach 1308-1309 zajęli ziemię Pomorze. Kolejne próby ustanowienia podległości Pomorza Gdańskiego Polsce nie dały rezultatu i ostatecznie w 1343 r., w wyniku układu krzyżacko-polskiego, Kazimierz III Wielki zrzekł się faktycznej władzy nad Pomorzem, zachowując tytuł jego „Pana i Dziedzica”.⁶

Na okres XI-XII w. przypada akcja kolonizacyjna rozpoczęta z inicjatywy książąt pomorskich. Najstarsze nadania książęce dotyczą kościoła, dokładniej – biskupstwa włocławskiego, w którego kościelnej jurysdykcji znajdowało się Pomorze Gdańskie od chwili przyjęcia chrześcijaństwa. Ponadto rozwijała się własność klasztorna oraz stopniowo – własność rycerska (Chośnica). Za czasów Świętopełka rycerstwo stworzyło silną grupę społeczną, z której w znacznym stopniu, wywodziła się szlachta kaszubska.

Administracyjnie Pomorze podzielone było na kasztelanie, na Pojezierzu Kaszubskim były to ośrodki w Chmielnie, Goręczynie i Garczynie. Kasztelania chmiieleńska, wzmiankowana w 1283 r., obejmowała zasięgiem teren obecnej gminy Parchowo, a przynajmniej miejscowości: Parchowo, Żukówko, Gołczewo, Nakło i Żukówko. Kiedy wsie te powstały – nie wiadomo, najpewniej wykształciły się z osad okresu plemiennego. Parchowo wymienione jest w źródłach w 1253 r., przy okazji przyznania dziesięcin dla nowoutworzonej parafii. W latach 1252-1253 wzmiankowane są: Gołczewo, Jamno, Nakła oraz Żukówko – później stanowiące własność klasztoru w Kartuzach oraz wieś rycerska Chośnica. Podstawą gospodarki na tym pagórkowatym, leśnym terenie z dużą ilością jezior była gospodarka łowiecko-bartniczo-hodowlana i rybna – nad jeziorami.

W latach 1309-1466 obszar gminy Parchowo znajdował się na terytorium państwa Zakonu Krzyżackiego. Szczyt krzyżackiej potęgi przypadł na 2 poł. XIV w. Zakon przyczynił się do rozwoju kraju, wprowadził jednolity podział administracyjny, prowadził akcje kolonizacyjne, zakładał wsie i miasta. Napływ kolonistów niemieckich był niewielki, przeważali w nowo zakładanych miastach, na terenach wiejskich stanowili 2-5% ogółu ludności.

Agresywna polityka Krzyżaków doprowadziła do wojny z Polską i bitwy pod Grunwaldem. W wyniku pokoju toruńskiego (1411) Pomorze pozostało przy Zakonie, niemniej ciągłe wojny i wzrastający ucisk sprawiły, że stany pruskie wypowiedziały mu posłuszeństwo i złożyły hołd Kazimierzowi Jagiellończykowi, co było przyczyną wojny trzynastoletniej, zakończonej w 1466 r. pokojem toruńskim, na mocy którego Pomorze wróciło do Polski. Jeszcze w 1455 r. król Kazimierz oddał w lenno ziemię lęborsko-bytowską (bez obecnej gminy Parchowo) księciu zachodniopomorskiemu.

Po lokacji miasta Bytowa w 1348 r., wraz z krzyżackim podziałem administracyjnym kraju na komturie, wójtostwa, prokuratorstwa, urzędy leśne i rybackie oraz komornictwa, w latach 70. XIV w. rozpoczęła się akcja kolonizacyjna na Pojezierzu Bytowskim, wiążąca się z masowym karczunkiem lasów. Większość istniejących tu osad uzyskała prawo niemieckie, stosunkowo niewiele wsi lokowano na surowym korzeniu. W 1354 r. wzmiankowana jest osada Jeleńcz⁷. Parchowo – jako czynszowa wieś łanowa – w 1370 r. uzyskała prawo niemieckie a, przy okazji zmian w systemie administracyjnym, włączono ją do wójtostwa mirachowskiego, obejmującego obszar dawnej kasztelani chmiieleńskiej.⁸ W 1370 r. prawa niemieckie otrzymały wsie Jamno i Gołczewo, w 1381r. – Sylczno, również czynszowa wieś chłopska.⁹

⁵ Krawiec-Złotkowska K., Znaczenie konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości na Kaszubach na przełomie XIX i XX wieku, w: *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, Łódź, tom 7 (2018), s. 207-231, Internet: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/studiageogr/article/view/5109/4806> (dostęp: 12.09.2022)

⁶ Historia Pomorza, Akademicki Klub Kadry GDAKK, Internet: http://www.przewodnikgdanski.pl/2014/wp-content/uploads/2014/02/GDAKK_historia_Pomorza.pdf (dostęp: 12.09.2022)

⁷ Homa E., *Ze studiów nad toponimią Pomorza Środkowego*, 1976

⁸ Rajman J., *Grody kasztelańskie a średniowieczne miasta (z genezy pomorskich miast)*, w: *Słupskie Prace Geograficzne*, nr 6-2009

Kolonizacja na prawie niemieckim łączyła się z importem kultury i cywilizacji niemieckiej, która stwarzała szanse rozwojowe i dawała wymierne profity, gdyż dyskryminowała ekonomicznie ludność słowiańską.

Po przyłączeniu terenów pokrzyżackich do Korony, nastąpił tzw. złoty wiek Prus Królewskich przypadający na lata 1466-1655. Nastąpił powolny rozwój gospodarczy, zwłaszcza miast wspieranych królewskimi przywilejami, wzmocnienie stanu szlacheckiego – nadal w większości rodzimego, kaszubskiego pochodzenia, równocześnie jednak nastąpiło ograniczenie praw i wolności chłopów. W miastach pomorskich pojawiły się hasła reformacji (np. Bytów), która na terenie wsi kaszubskich nie trafiła na podatny grunt.

Obszar obecnej gminy Parchowo znalazł się w województwie pomorskim w powiecie mirachowskim. Parchowo, należące do królewskich, początkowo było dzierżawą w 1567 r. wydzieloną z powiatu mirachowskiego, obejmującą folwark i wieś Parchowo, wsie Jamno, Nakła, młyny: Borowski i Pełka, pustkowie: Trawice, Zdroje, Turzanka, Bigos, Śluza oraz barcie: Tuskowska i Szyliczna. W końcu XVI w. z dzierżawy utworzono parchowskie starostwo niegrodowe, opisane w lustracji z 1664 r.¹⁰, obejmujące: Parchowo, Jamno, Nakłę, Sylczno, Gołczewo, Żukowo oraz Kłodno, Skwierawy, Sumino, Tuszkowy, Trzeboń, Welin, Trawice, Jabłuszek, Zdroje, Borowe i Bigos oraz 14 jezior.¹¹

Ostatnie lata polskiego panowania nad Pomorzem były trudne ze względu na wojny polsko-szwedzkie w latach 1621-1626 i 1626-1629 o dominację na Bałtyku i o ujście Wisły, które przyniosły spustoszenie Pomorza, także przejście w 1657 r. przez Brandenburgię ziemi lęborsko-bytowskiej do 1637 r. pozostającej w lennie książąt zachodniopomorskich. Ponowna fala zniszczeń przysłała w latach 1655-1660 w okresie potopu. W czasie działań wojennych blisko połowa gospodarstw została zrujnowana, a pozostałe, jak również majątki i klasztory, były wielokrotnie plądrowane przez przeciągające wojska. Czasy saskie (1697-1763) też nie były pomyślne, w pocz. XVIII w. wybuchła wojna północna, przez Pomorze przeszły wojska szwedzkie i rosyjskie, towarzyszyła im epidemia dżumy. Kolejne niepokoje wybuchły, gdy Pomorze opowiedziało się po stronie Stanisława Leszczyńskiego (1704-1709 i 1733-1736). Czasy Stanisława Augusta przyniosły próby reform, ale i walki wewnętrzne, w których konfederacja barska znalazła wielu zwolenników Pomorza.

Po I rozbiórce Polski (1772 r.) cały teren znalazł się w prowincji Pomorze w Prusach Zachodnich. Rząd pruski zlikwidował autonomię miast, skonfiskował dobra kościelne, osłabił pozycję szlachty, zniósł poddaństwo w przejętych dobrach królewskich, równocześnie wobec ludności wiejskiej stosował metody rugowania z ziemi i osadzania osiedleńców niemieckich. Równocześnie rozpoczęła się polityka germanizacyjna wymierzona przeciw ludności polskiej i kaszubskiej, której postępy paradoksalnie wpłynęły na ożywienie wyzwoleńczych i społeczno-narodowych ruchów na Pomorzu.

W czasach napoleońskich Pomorze pozostało w rękach pruskich, nie weszło w skład Księstwa Warszawskiego. Po wojnach napoleońskich należało do najsłabiej zaludnionych regionów Prus, wzrost ludności nastąpił dopiero w 1 poł. XIX w. W tym czasie wzmogła się akcja germanizacyjna prowadzona w oparciu o kościół, szkołę i wojsko, nasilona na przełomie lat 70. i 80. XIX w. W 1876 r. język polski usunięto ze szkół, niemiecki stał się językiem urzędowym.

Na ten czas przypadła działalność Floriana Ceynowy, lekarza, organizatora w 1846 r. zbrojnej wyprawy na Starogard w celu rozbrojenia pruskiego garnizonu. Ceynowa był działaczem społecznym i reformatorem, etnografem, językoznawcą i literatem. Jako publicysta walczył o sprawy ludu kaszubskiego i odrodzenie jego kultury. Jednym z najważniejszych wydawnictw Ceynowy był, ukazujący się w latach 1866-1868 periodyk *Skôrb kaszëbsko-słowinscij mowë*. W połowie XIX w. rozwinęły się liczne stowarzyszenia

⁹ Kiełczewska-Zaleska M., O powstaniu i przeobrażeniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego, M. Biskup, Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w., w: Prace Geograficzne nr 5, Warszawa 1956

¹⁰ A. Mańkowski, J. Paczkowski, Opis królewskich w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664, Toruń 1938, s.278-290, Internet: <https://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=24343> (dostęp: 14.09.2022)

¹¹ S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami, Tom 11, s.298, Internet: https://books.google.com/books?id=ntgDAAAAYAAJ&pg=PA298&lpg=PA298&dq=kiedy+powsta%C5%82o+starostwo+parchowskie&source=bl&ots=OVmNqTflxh&sig=ACfU3U3Dlgl1OAnXBPHrUBJey86YxhMmnlw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiAhavwnZz6AhXzITQIHberD_kQ6AF6BAgCEAM#v=onepage&q=%20starostwo%20parchowskie&f=false (dostęp: 14.09.2022)

zakładane przez ziemiaństwo, ale i przez zamożne chłopstwo – jak np. Towarzystwo Rolnicze dla Ziemi Kaszubskiej (1862 r., Kościerzyna), towarzystwa kupiecko-rzemieślnicze, spółki i kasy pożyczkowe, zaś pod pretekstem działalności oświatowo-rolniczej organizował się ruch narodowy. Od poł. XIX w. walka o polskość Pomorza toczyła się też na forum parlamentu pruskiego, do którego powiaty pomorskie wybierały z reguły posłów polskich.

Po zakończeniu I wojny światowej (1914-1918) do Polski została przyłączona część Pomorza Gdańskiego, Gdańsk uzyskał status Wolnego Miasta, ziemia lęborsko-bytowska pozostała w rękach niemieckich. Teren obecnej gminy Parchowo został podzielony. W Polsce, w powiecie kartuskim znalazły się wsie: Chośnica, Gołczewo, Jamno, Nakła, Sylczno, Parchowo oraz – w 1920 r. - Żukówko, po korekcie granicy polsko-niemieckiej. Po stronie niemieckiej pozostały Jeleńcz i Nowa Wieś. Polska władza nie przyniosła ludności korzystnych zmian w sytuacji społeczno-ekonomicznej. Przeciwnie, wieś kaszubska zubożała, w miastach rosła liczba bezrobotnych. Niemniej sytuacja gospodarcza wsi gminy Parchowo uległa poprawie.

W okresie II wojny światowej wielu inteligentów, robotników i chłopów, zwłaszcza kaszubskich, trafiło do obozów koncentracyjnych, pozostali zmuszeni zostali do przyjęcia niemieckiego obywatelstwa. Mimo szczególnie trudnych warunków, od początku okupacji organizował się ruch oporu. Już w 1939 r. powstały pierwsze grupy konspiracyjne, z których wyłonił się „Gryf Kaszubski”, który przekształcił się w Tajną Organizację Wojskową „Gryf Pomorski” – odgrywający doniosłą rolę w ruchu oporu na Kaszubach, również na terenie gminy Parchowo. Dywersja, sabotaż, wywiad, pomoc więźniom, jeńcom, ludności cywilnej były głównymi formami walki w warunkach pomorskich.

Działania wojenne zaczęły się tutaj wraz z operacją pomorską. Oddziały radzieckie wkroczyły na teren gminy Parchowo i ziemi bytowskiej w ostatnich dniach lutego, Bytów został zdobyty 8 marca. Pozostały ruiny i zgliszcza, do których w największym stopniu przyczyniło się zdemoralizowane wojsko sowieckie ciągnące za oddziałami liniowymi. Wysiedlono Niemców, od kwietnia 1945 r. zaczęła przybywać ludność polska. W Gminie Parchowo pozostało ok. 80% ludności autochtonicznej.

Podziały administracyjne ziemi bytowskiej, w której znalazła się gmina Parchowo, do połowy lat 70. XX były nietrwale. Do połowy 1946 r. należała ona do województw zachodniopomorskich: szczecińskiego (do 1950), koszalińskiego (do 1975 r.), słupskiego (do 1999 r.). Powiat bytowski w województwie pomorskim, w obecnych granicach z Gminą Parchowo, istnieje od 1999 r.

5.3. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego

Istniejący kształt dziedzictwa kulturowego gminy Parchowo, rozlokowanej w malowniczym terenie Pojezierza Kaszubskiego, jest wynikiem wielowiekowego procesu, na który wpływ miały warunki geograficzno-topograficzne, gospodarcze i społeczne, historyczne oraz decyzje administracyjne.

Pojawienie się tutaj pierwszych grup ludzkich nie poczyniło na tyle znaczących zmian w środowisku, by utrwaliły się w krajobrazie. Dopiero w okresie epoki brązu i wczesnej epoce żelaza kolejne plemiona przynosiły swoją kulturę, osiągnięcia techniki i wierzenia. Zasiadlały poszczególne regiony i asymilowały nowych przybyszów, zostawiając ślady w krajobrazie – kurhany, cmentarzyska, miejsca grodów o przemodelowanej rzeźbie terenu, a nawet niektóre rośliny rodzimej flory lub gatunki roślin uprawnych. Ich wkład we współczesny krajobraz kulturowy jest jednak znikomy. Na większą skalę proces tworzenia krajobrazów kulturowych rozpoczął się tu od momentu trwałego zasiedlenia, tj. od VIII-XIII w. Odtąd w krajobrazie zaczęły gromadzić się i nakładać kolejne warstwy kulturowe, świadectwa kolejnych epok historycznych.

Kaszubska tożsamość regionu wywodzi się z plemion słowiańskich, które przybyły tu ok. VII w. Stopniowo zasiedlały zalesione tereny i rozwijały gospodarkę opartą na zasobach leśnych, jeziorach i rzekach oraz rolnictwie. Brak większych skupisk osadniczych sugeruje, że zaludnienie terenów obecnej gminy było niewielkie. Wraz z kształtowaniem się kolejnych państwowości, wśród walk o terytoria i strefy wpływów, w okresie luźnej przynależności do państwa piastowskiego ukształtowała się tożsamość kaszubska, dzięki

słowiańskim korzeniom ciężąca ku Polsce. Pierwsza wzmianka o Kaszubach pochodzi z bulli papieża Grzegorza IX z XIII w.

Istotny wpływ na rozwój osadnictwa i zagospodarowanie terenu wywarło państwo krzyżackie (1309-1466) prowadzące intensywną kolonizację w tym lesistym, trudnym terenie pustkowi moreny czołowej. Szczyt rozwoju regionu przypadł na lata Prus Królewskich (1466-1772) i przynależności do Polski, choć obszar ten na przestrzeni dziejów zachował znaczną autonomię, rządony przez radę złożoną z przedstawicieli tzw. stanów pruskich, a po inkorporacji Prus Królewskich do Korony w 1569 r. - przez prowincjonalny sejm pruski. Wprawdzie znaczący rozwój dotyczył miast nadmorskich, niemniej rozwijały się również tereny wiejskie – w tym obszar obecnej Gminy Parchowo – stanowiące zaplecze żywnościowe miast. W kolejnym historycznym okresie teren obecnej Gminy Parchowo znalazł się w niemieckim Królestwie Prus. Był to okres bardzo ważny dla powstania i kształtowania się świadomości narodowej i kaszubskiego ruchu oporu. W latach 1919-1920 większość obszaru gminy znalazła się w II Rzeczypospolitej. Okres dwudziestolecia międzywojennego w jakiś zasadniczy sposób nie zmienił struktur ekonomicznych, społecznych i układu narodowościowego regionu. Kolejny trudny dla regionu to okres II wojny światowej – we władaniu Rzeszy Niemieckiej i jej opresyjnego instrumentarium.

W 1945 r. nastąpił przełom – obszar Pojezierza Kaszubskiego znalazł się w obrębie Polski. Powojenne województwo gdańskie objęło zasięgiem powiaty nowe (np. pruska ziemia bytowska, wsie Jeleńcz i Nowa Wieś) oraz stare (pozostałe miejscowości gminy), gdzie w okresie międzywojennym ustabilizowały się stosunki społeczne i ekonomiczne. W nowych powiatach nastąpiła destabilizacja układu społecznego, narodowościowego oraz politycznego, spowodowana wysiedleniem ludności niemieckiej i napływem osadników polskich. W powiatach starych liczba ludności autochtonicznej przekraczała 85% ogółu mieszkańców, więc odsetek ludności napływowej był niewielki. I byli to głównie mieszkańcy województwa bydgoskiego i, w niewielkim stopniu, mieszkańcy płn.-wsch. Polski. Dlatego też specyfiką regionu parchowskiego była silna świadomość przynależności historycznej do państwa polskiego, uwidoczniła w postawach mieszkańców nieprzejawiających poczucia zagrożenia i niepewności co do trwałości przynależności ziem do Polski.¹²

Istotną dla poczucia więzi z regionem jest również religia. Dzięki przynależności do Kościoła katolickiego naród kaszubski nie uległ germanizacji, jak to miało miejsce na pozostałym obszarze ziemi pomorskiej, zdominowanej w XIX w. przez protestantyzm. Idee Lutra szybko dotarły na Kaszuby i na terenach Prus Królewskich stały się popularne zwłaszcza w miastach zdominowanych przez ludność pochodzenia niemieckiego. Nową religię dość naturalnie przyjmowały osoby pochodzenia niemieckiego i kaszubska szlachta, początkowo nawet ludność chłopska. Niemniej pod koniec XVI w., a szczególnie w XVII w., gdy nastąpiły intensywne działania kontreformacji, rozpoczął się proces powrotu do wyznania rzymskokatolickiego. W konsekwencji na obszarze Prus Królewskich większość Kaszubów zachowała wiarę katolicką. W okresie rządów pruskich, gdy rozpoczęły się akcje germanizacyjne, w 1873 r. pruski parlament uchwalił pakiet ustaw wymierzonych przeciw kościołowi katolickiemu, kościół protestancki został włączony w działania władzy, przez co reformacja stała się synonimem wynarodowienia, a kościół katolicki synonimem polskości. W kaszubskiej literaturze pięknej Kościół prezentowany jest, jako ostoja dla rodzimej kultury i jednocześnie dla polskości, z którą Kaszubi się identyfikowali. Kaszuby są bowiem regionem, w którym tradycje kaszubskie i polskie na wsi, w tym również religijne, kultywuje się jako równoważne.¹³

Zaznaczono jedynie kilka historycznych elementów kształtujących dziedzictwo kulturowe obecnej Gminy Parchowo. W sferze materialnej jest ono stosunkowo ubogie, zapewne dlatego, iż ten przygraniczny,

¹² Okoniewska B., Procesy osadnicze na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1950. Próba porównania, w: *Slupskie Studia Historyczne*, nr 4, 1955, Internet: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Slupskie_Studia_Historyczne/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4-s155-165/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4-s155-165.pdf (dostęp: 15.09.2022)

¹³ Krawiec-Złotkowska K., Znaczenie konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości na Kaszubach na przełomie XIX i XX wieku, w: *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, Łódź, tom 7 (2018), s. 207-231, Internet: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/studiageogr/article/view/5109/4806> (dostęp: 15.09.2022)

rolniczy, niezbyt urodzajny i wielokrotnie niszczonej teren, leżący w oddaleniu od centrów gospodarki i kultury, był zbyt ubogi, by powołać do życia dzieła na skalę ponadregionalną.

5.3.1. Dziedzictwo materialne Gminy Parchowo

Istotną wartością kulturową obecnej gminy Parchowo są historyczne układy ruralistyczne większości wsi, ukształtowane w okresie średniowiecza. Wsie te wykształciły się na bazie wcześniejszych osad plemiennych, po czym rozbudowywały się w miarę harmonijnie w okresie wczesnofeudalnym, jako wsie owalnicowe, owalnicowo-placowe, ulicowe – w okresie kolonizacji z inicjatywy książąt pomorskich w XI-XII w. Te osady, na prawie polskim, których mieszkańcy zobowiązani byli do oddawania czynszu w naturze, są najstarszymi wzmiankowanymi w źródłach. Zróznicowane formy ówczesnej gospodarki – myślistwo, rybołówstwo, bartnictwo czy rolnictwo – powodowały zróżnicowanie ich wielkości. W XIV w., pod wpływem akcji nadawania prawa niemieckiego uległy powiększeniu lub otoczyły się szeregiem sąsiednich osad.

Pozostałości pierwotnego rozplanowania odnaleźć można w Gołczewie – mała owalnica (centrum wsi) w sposób naturalny rozwijająca się wzdłuż głównej drogi, zaś współcześnie również wzdłuż innych dróg wiodących do wsi. Sylczno to owalnica rozbudowana wzdłuż dróg dochodzących do głównej wiejskiej drogi od płd.-wsch. i płn.-zach. Integralną częścią wsi jest przysiółek Garbacz.

Nakła powstała jako owalnica związana z niewielkim jeziorem niegdyś znajdującym się w środku wsi. Obecnie układ wsi jest zdeformowany, rozwinięty w kierunku wsi wielodrożnej. Wsi sołectkiej towarzyszą przysiółki i tzw. wybudowania: Wygoda, Glinowo-Leśniczówka, Józefata Dolina, Kłótnica, Skrobacz Wola.

Znacznie przekształcone od czasów średniowiecza jest Parchowo – pierwotna owalnica (centrum wsi), rozbudowana w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej o, sytuowane w centrum wsi, założenie rezydencjonalne obejmujące dwór, pałac i folwark, rozbudowana w wielodrożnicę i poszerzona w 2 poł. XIX w. o tzw. wybudowania – niewielkie osady położone między wzgórzami, pod lasem czy rzeką. Ich powstanie wiąże się z pouwłaszczeniową akcją rządu pruskiego, polegającą na zagospodarowaniu pustek, zakładaniu osad, przysiółków, zagród samotniczych, związanych niejednokrotnie ze znacznymi niekiedy nadziałami ziemi. Wybudowania w większości zachowały historycznie wykształcony układ przestrzenny i zabudowę. Złożone z kilku gospodarstw mają odrębne nazwy, np. Wiślany, Frydrychowo, Wiślany, Karłowo, Zielony Dwór, Parchowski Młyn.

Najstarsza część Jamna prezentuje układ ulicowo-placowy, z trójkątnym placem powstałym z rozwidlenia trzech ulic – w płd. części wsi i układem ulicowym w części płn. W skład sołectwa wchodzi też Janowski Młyn. Żukówko to niezbyt duża wieś placowa o zwartej zabudowie, rozwinięta wzdłuż dróg dojazdowych do czworobocznego placu, znacznie przekształcona. Do sołectwa, należą również oddalone osady Bylina oraz Soszyca i Struga, rozbudowane w XIX w. w czasie budowy elektrowni wodnej i linii kolejowej.

Jedną ze starszych wsi jest zapewne Chośnica ze śladami osad z młodszego okresu przedrzymskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich, wzmiankowana, jako wieś rycerska z osadą Chałupa. Pierwotna ulicówka, obecnie w płn. części rozbudowana W skład sołectwa wchodzi miejscowości Bawernica, Folwark, Chałupa oraz kilka wybudowań.

Sylczno – pierwotna owalnica, która prawo magdeburskie uzyskała w końcu XIV w. – w XV-XVI w. była jedną z większych wsi gminy. Obecnie rozbudowała się w kierunku wsi ulicowej. Jeleńcz jest wsią o znacznie rozproszonej zabudowie, zlokalizowaną na pagórkowatym terenie w pobliżu jeziora Stropno. Kilka siedlisk zlokalizowanych jest przy drodze głównej pozostałe – w formie wybudowań, z dala od drogi głównej, często nad oczkami wodnymi. Nowa Wieś to mała osada, powstała samorzutnie na brzegu jeziora, złożona z rozproszonych siedlisk, z odległym przysiółkiem Baranowo.

Do dnia dzisiejszego zachowała się tradycyjna organizacja funkcjonalno-przestrzenna siedlisk wiejskich tak w obrębie zwartych układów wiejskich jak i w obrębie wybudowań. Zwykle są to zagrody dwu-, trzy-, cztero-, niekiedy wielobudynkowe. Pierwotna zabudowa drewniana, stosunkowo liczna po wojnie, praktycznie zanikła, zachowały się pojedyncze domy mieszkalne i budynki gospodarcze. Pod koniec XIX w. na

szeroką skalę rozwinęło się budownictwo murowane, propagowane przez pruski rząd. Nowe gospodarstwa organizowano na podobieństwo starszych.¹⁴

Historyczna zabudowa wsi Gminy Parchowo, to niewielkie budynki mieszkalne, parterowe lub podwyższone o użytkowe poddasze zorganizowane w obrębie ścianki kolankowej i strychu, nakryte dwuspadowymi dachami. Spośród tradycyjnego budownictwa na zachowały się:

- domy mieszkalne drewniane o konstrukcji zrębowej, wznoszone na kamiennym cokole, często pionowo licowane deskami, nakryte dwuspadowymi dachami, krytymi cementowymi i ceramicznymi dachówkami.

Zdjęcia nr 1, 2. Parchowo, ul. Kościelna 4, Parchowski Młyn nr 1

- budynki gospodarcze drewniane, o konstrukcji ryglowej lub konstrukcji mieszanej, czasem wzbogaconej o mur ceglany – stodoły, chlewiki i obory.

Zdjęcie nr 3. Bylino nr 8

- budynki murowane z cegły, z charakterystycznymi otworami okiennymi zamkniętymi odcinkiem łuku, o elewacjach czasem wzbogaconych skromny ceglany detalami.

Zdjęcia nr 4, 5. Jamno nr 5, nr 28

¹⁴ Gminny Program Opieki nad zabytkami gminy Parchowo na lata 2014-2017, Parchowo 2014

- inne budynki murowane, o archaicznych bryłach, współcześnie otynkowane, z utratą części walorów historycznych.

W okresie rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej istotnym elementem znacznej części polskich wsi stał się folwark – duże gospodarstwo wiejskie często sąsiadujące z zespołem rezydencjonalnym. Jednak jakość ziem ornych na terenie obecnej gminy Parchowo, podobnie jak na znacznej części Pomorza Gdańskiego, nie skłaniała wielkiej własności feudalnej do tworzenia tu folwarków. Nie sprzyjał temu również status majątkowy kaszubskiej szlachty, niejednokrotnie analogiczny do statusu bogatszych chłopów.

Na terenie Gminy Parchowo występuje tylko jeden zespół zabudowy rezydencjonalnej. Parchowo pierwotnie było królewszczyzną przekształconą w starostwo niegrodowe. W imieniu króla zarządzali nim: Szczepańscy – do 1653 r., w latach 1685-1720 Krokowscy, później Wilhelm Rafał i Amalia Bucholtz, a od 1756 r. – Jan August Hylzen i jego żona Konstancja z Platerów, która zarządzała starostwem po śmierci męża w 1767 r.¹⁵ Jan August Hylzen piastował funkcje wojewody mińskiego, kasztelana inflanckiego, marszałka Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego, brasławskiego i kazańskiego, był kronikarzem Inflant, historykiem i publicystą. Przed wybuchem I wojny światowej właścicielem majątku w Parchowie był Fiszer, potem Kubelka – do 1939 r., następnie rodzina Schöwe i Barscy. Po zakończeniu wojny majątek został rozparcelowany pomiędzy mieszkańców i byłych pracowników. W latach 1949-1955 w pałacu mieściła się szkoła hodowli owiec z internatem dla chłopców. W 1956 r. pałac i 1 ha ziemi objęło Zrzeszenie Katolików Caritas, które w 1958 r. podpisało umowę ze Zgromadzeniem Sióstr Benedyktynek Samarytanek na prowadzenie Domu Pomocy Społecznej.

Na potrzeby starosty powstało założenie rezydencjonalne z pałacem zastąpionym w poł. XIX w. obecnym, klasycystycznym budynkiem. Pałac wzniesiono w niewielkim parku (1,14 ha) założonym na przełomie XVIII/XIX w., otaczającym pałac od pld. i wsch., od pld. i zach. ogrodzonym kamiennie-metalowym parkanem. Park o cechach krajobrazowych zawiera niezbyt liczny 200-letni starodrzew. Na płn. od pałacu znajduje się pozostałość zespołu gospodarczego. Pałac został rozbudowany w latach 1978-1983 z zachowaniem form stylistycznych pierwotnego budynku.

Zdjęcia nr 6, 7. Parchowo, ul. Kasztanowa 2

Jest to budynek na rzucie wydłużonego prostokąta, podpiwniczony, jednokondygnacyjny podwyższony o kondygnację użytkowego poddasza – w obrębie ścianki kolankowej, nakryty dwuspadowym dachem. Bryła rozczłonkowana dwiema dwukondygnacyjnymi, poprzecznymi członami, wysuniętymi ryzalitowo z elewacji dłuższych korpusu, nakrytymi dwuspadowo. Budynek murowany, tynkowany, na kamiennym cokole przepnutym oknami piwnic w ceglanych opaskach. Detal architektoniczny ograniczony jest do płaskiego gzymsu cokołowego, profilowanego gzymsu podokiennego wydzielającego kondygnację poddasza oraz prostych odcinków gzymsu nad prostokątnymi oknami parteru. W górnej kondygnacji członów poprzecznych

¹⁵ Jezierski P.A., Hylzenowie w Gdańsku. Szkic do dziejów elit dawnego województwa inflanckiego w: Zapiski Historyczne, vol. 80: 2015, nr 3, ss. 151-168, Internet: https://www.academia.edu/44087150/Hylzenowie_w_Gda%C5%84sku_Szkic_do_dziej%C3%B3w_elit_dawnego_wojew%C3%B3dztwa_inflanckiego_Zapiski_Historyczne_vol_80_2015_no_3_pp_151_168 (dostęp: 17.09.2022)

arkadowe otwory okienne rozdzielone są pilastrami, dźwigającymi szeroki, płaski fryz, profilowany gzymsem i trójkątny naczółek zarysowany profilowanym gzymsem.

W związku z tym, że jednym kościołem parafialnym obecnej gminy od średniowiecza był kościół pw. Św. Mikołaja w Parchowie, jest to jedyny zabytek sztuki sakralnej. Kiedy powstał pierwszy kościół – nie wiadomo. Parafię utworzono w latach 1222-1252, wydzielając ją z parafii Stężycza. Podlegała biskupstwu kujawskiemu, wzmiankowana jest w 1253 r. Drewniany kościół spłonął wraz z plebanią w czasie pożaru miejscowości w 1660 r., odbudowano go w 1666 r., również jako drewniany, wzmiankowany w lustracjach z 1685 r., 1728 r. i w 1766 r. – opisany, jako drewniany z dwiema kaplicami. Cmentarz znajdował się w pobliżu plebanii stojącej na miejscu pierwotnej świątyni, dom rektora zbudowano w 1754 r., w 1780 r. organista był jednocześnie kantorem, nauczycielem i zakrystianem. Protestanci nie posiadali zboru, ich pochówki odbywały się w miejscu wyznaczonym na cmentarzu parafialnym. Żydzi mieszkający na terenie parafii swoje nabożeństwa odprawiali w domu prywatnym we wsi Chośnica i tam mieli swoje miejsce pochówku. W 1854 r. wzniesiono obecny kościół murowany. W 1928 r. w parafii mieszkało 3200 katolików – Polaków i 10 ewangelików Niemców.¹⁶

Zdjęcia nr 8, 9. Parchowo, ul. Kościelna 8

Kościół jest to budynek orientowany, jednonawowy, na rzucie prostokąta, nakryty dwuspadowym dachem z czworoboczną sygnaturką w zach. części kalenicy, z małą, półkolistą apsydą od wsch. i zakrystią nakrytą dwuspadowo – we wsch. części elewacji płd. Pośrodku elewacji płd. znajduje się mniejszy aneks kruchty, również nakrytej dwuspadowo. Ściany wzniesione są z cegły palonej, na kamiennym cokole. Elewacje, przeprute wysokimi oknami zamkniętymi łukiem okrągłym, zwieńczone są wąskim ceramicznym fryzem i profilowanym gzymsem. Wnętrze nakryte jest stropem belkowym. Skromny budynek prezentuje elementy architektury neoromańskiej.

Ważny element krajobrazu kulturowego tworzą cmentarze. Są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

Najstarsze są cmentarze przykościelne, zakładane zwykle w obrębie posesji kościoła. Cmentarz katolicki w Parchowie, w związku ze zmianą lokalizacji kościoła, został założony na czworobocznym terenie na płu., w bezpośrednim sąsiedztwie obecnego kościoła. Zapewne powstał wraz z budową kościoła, tj. w 2 poł. XIX w. Zachował się czytelny układ mogił, a także kilka historycznych grobów.

W XIX w. przeniesiono cmentarze poza obręb wsi. Był to okres, gdy na terenie obecnej gminy Parchowo, pojawili się protestanci. Dawne cmentarze ewangelickie znajdują się w Gołczewie, Nowej Wsi

¹⁶ Internet: http://genepedia.pl/index.php?title=Parchowo_-_Parafia_rz.-kat._pw._%C5%9Bw._Miko%C5%82 (dostęp: 17.09.2022)

i Żukówku. Są nieużytkowane, o nieczytelnym układzie kompozycyjnym, z niewielkimi fragmentami nagrobków, krzyży, często pozbawione nagrobków. O ich istnieniu świadczy drzewostan, wyróżniający je z otoczenia, w większości zachowany, choć zaniedbany i przerośnięty samosiejkami, symetryczna, zarośnięta krzakami osamotniona parcela wśród pól, na której rośnie specyficzna roślinność np. konwale, ozdobne bluszcze, fragmenty symetrycznych alei.

Najlepiej zachowane są nekropolie w Żukówku i Nowej Wsi. Na cmentarzu w Żukówku znajduje się największe skupisko pomników przyrody na terenie Gminy Parchowo. Wśród drzew pomnikowych znajdują się lipy drobnolistne, buk zwyczajny i klon zwyczajny. Największe z nich to lipa drobnolistna o obwodzie pnia 7,5 m, najwyższym jest natomiast buk, którego wysokość dochodzi do 30 m. Na terenie cmentarza gdzieś widoczne są zagłębienia po mogiłach i fragmenty kamiennych bloków wyznaczających zarys grobu. Przy dawnym wejściu na cmentarz usypane jest zwałowisko kamieni polnych z nagrobkową płytą betonową bez napisów – na wierzchu. Nieopodal znajdują się cztery kamienie polne ułożone w rzędzie. W jednym z narożników zachowała się podstawa od żeliwnego krzyża. Cmentarz zniszczony był już w latach 60. XX w. W 2003 r. teren uporządkowano oraz upamiętniono ustawiając symboliczny kamień z cytatem z Adama Asnyka

Cmentarz w Nowej Wsi, mocno zarośnięty, ze zdewastowanymi nagrobkami, otoczony jest szpalerem świerków, zaś w poszyciu znajduje się bluszcz i barwinek. Zlokalizowany w pld.-wsch. części Gołczewa, na skraju zagajnika przy szosie, cmentarz jest całkowicie zniszczony.

Bardzo istotne dla wizerunku krajobrazu kulturowego są zabytki techniki, zwłaszcza tak rozległe krajobrazowo, jak zbiorniki wodne, zapory i elektrownie. W Soszycy znajduje się najstarsza w Europie elektrownia wodna wybudowana w 1896 r. Początkowo był tu młyn należący do rodziny Kaspary, później siłownia wodna napędzająca urządzenia tartaku, suszarni drewna i papierni. W 1896 r. powstała właściwa elektrownia o mocy 250 kW. Obiekt uważany jest za jeden z najcenniejszych i najstarszych zabytków technicznych tego typu w Europie. Otwiera "Szlak najstarszych elektrowni wodnych" zlokalizowany na Słupi (pozostałe w Gałąźni Małej, Krzyni, Konradowie, Skarszewie Dolnym i Słupsku).

Budynek elektrowni, wzniesiony z betonowo-wapiennych pustaków i z cegły palonej, jest częściowo otynkowany. Znalazła się tu turbina Peltona o mocy 250 kW – w 1898 r. i od tego czasu działa nieprzerwanie, podobnie jak żarówki węglowe firmy Osram z 1901 r., które służą do sygnalizowania awarii pracujących urządzeń. Jest tu też marmurowa tablica nastawna z oryginalnymi przyrządami z lat 20. XX w. W skład kompleksu hydrotechnicznego wchodzi kanał długości 1850 m prowadzący od zapory w Bylinie, jaz przesiewny i kaskada upustu bocznego. Z przelomu XIX/XX w. pochodzą budynki robotnicze w Strudze oraz kompleks budynków robotniczych i budynków dawnego dworca w Soszycy – na trasie kolejowej Lębork-Bytów.

Zdjęcia nr 10, 11. Soszyca, ul. Struga 1

Kolejnym zabytkiem techniki jest murowano-drewniany młyn wodny w osadzie Parchowski Młyn.

Zdjęcie nr 12. Parchowski Młyn nr 1

5.3.2. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (sprzęty stolarskie, tkaniny, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki.

Na terenie Gminy Parchowo jest ich niewiele i jest to późnobarokowe wyposażenie kościoła w Parchowie, pochodzące ze starszego kościoła, w tym barokowa chrzcielnica, ołtarze boczne z obrazami MB Czesłochowskiej i Św. Mikołaja, a także krucyfik w apsydzie. Cennym, choć współczesnym obiektem, są organy z 1955 r., ze stołem gry ustawionym przed szafą organową, konserwowane w 1999 r.

5.3.3. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne są bardzo ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach Gminy Parchowo. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych nie uda się zidentyfikować nowych śladów osadniczych.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie,

ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Słupsku.

Zasób i charakter stanowisk archeologicznych określa Archeologiczne Zdjęcie Polski – badania powierzchniowe prowadzone od 1978 r., pozwalające zlokalizować stanowiska osadnicze, a także rejestr i ewidencja zabytków prowadzone przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Na terenie Gminy Parchowo najcenniejsze stanowiska o własnej formie krajobrazowej wpisane są do rejestru zabytków: dwa wczesnośredniowieczne grodziska i osada w Jamnie, wczesnośredniowieczne grodzisko w Parchowie założone na miejscu grodziska kultury łużyckiej (?), cmentarzysko kultury pomorskiej w Jeleńcu i wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gołczewie wraz z osadą kultury pomorskiej. Wokół stanowisk utworzono strefy „W” bezwzględnej ochrony konserwatorskiej.

Liczne zabytki archeologiczne są ważnym dziedzictwem kulturowym obszaru obecnej gminy, świadcząc o dawnym zasiedleniu tych ziem. Zlokalizowane, acz nieprzebadane, stanowiska archeologiczne obejmują okres od neolitu (osada kultury amfor kulistych w Parchowie, osady w Chośnicy, Nowej Wsi, Gołczewie, Grabowie Parchowskim i Parchowie). Na całym terenie występują ślady kultury łużyckiej, istniejącej tu od środkowej epoki brązu po wczesną epokę żelaza. Ślady kultury pomorskiej znajdują się w miejscowościach: Nowa Wieś, Żukówko, Nakła, Chośnica. Szczególnie cenna dla regionu jest kultura wielbarska łącząca cechy kultury lokalnej z pochodzącymi ze Skandynawii elementami gockimi – osady w miejscowościach: Nakła, Sylczno, Parchowo, Jamno, Żukówko, Chośnica i Nowa Wieś.

Pomorze było dość trudno dostępne z południa z powodu granicy na pustce osadniczej moreny czołowej. Mieszkająca tu ludność pomorska, u schyłku VIII w. stała obiektem najazdów z północy i weszła w swego rodzaju symbiozę z normańskimi najeźdźcami, polegającą na zaawansowanej współpracy przybyszów i miejscowych zarówno w życiu pokojowym, jak też i w działalności militarnej. Od poł. VIII w. na wybrzeżu Bałtyku powstawały grody-faktorie handlowe, za śladami kultur skandynawskich, co było impulsem do rozwoju handlu, zarazem prowokowało rozwój gospodarczy. Najcenniejsze wydają się stanowiska związane z funkcjonowaniem plemion pomorskich (Kaszubów) tworzących plemienne wspólnoty terytorialne, których przeszłość na tym terenie pozostaje nie do końca zbadana. Podobnie jak ślady podboju pomorskich terytoriów przez Piastów.

5.4. Elementy dziedzictwa niematerialnego Gminy Parchowo

Jest to rodzaj dziedzictwa przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Pojezierze Kaszubskie, mimo zmian przynależności państwowej i zawirowań historycznych, jest krainą z własnym dziedzictwem niematerialnym i własną kulturą kaszubską, która jest kultywowana równolegle z kulturą polską.

Z etnograficznego punktu widzenia obszar gminy Parchowo znajduje się na terenie Kaszub Środkowych zwanych „Sercem Kaszub”. Obszar ten pozostawał pod panowaniem książąt pomorskich, Zakonu Krzyżackiego, polskim, pruskim i niemieckim, jest więc krainą ścierania się i przenikania trzech kultur: kaszubskiej, polskiej i niemieckiej, z których kaszubska jest najwcześniejsza. Średniowieczna, krzyżacka kolonizacja terenu osłabiła nieco kaszubski język i tradycję, ale już reformacja i kontreformacja przyczyniły się do zapisków pierwszych wyrazów i tekstów po kaszubsku. Kolejne wojny pozostawiły trwałe ślady w pamięci historycznej Kaszubów.

Na Kaszubach Środkowych żył i umarł Aleksander Majkowski, autor epopei kaszubskiej „Życie i przygody Remusa”. Tu urodził się działacz kaszubski Franciszek Grucza, stąd pochodzą współcześni pisarze, dziennikarze i działacze kaszubscy: Eugeniusz Gołąbek, Aleksander Labuda, Jan Trepczyk, Gerard Labuda, Wojciech Kiedrowski. Podczas zaborów ziemia kaszubska przypadła Prusom i zaczął się proces intensywnej germanizacji. Najwybitniejsi przedstawiciele inteligencji kaszubskiej, jesienią 1939 r., zostali zabici w Piaśnickich Lasach, w Sztutowie (Stutthof) powstał pierwszy w Polsce obóz koncentracyjny. Kaszubi masowo brali udział w ruchu oporu, a najsilniejszą partyzancką organizacją wojskową był „Gryf Kaszubski”,¹⁷ w której uczestniczyli mieszkańcy obecnej gminy Parchowo. Pamięć o tym wszystkim jest żywa.

W literaturze pozostał bogaty opis kultury kaszubskiej i folkloru. Popularnością cieszą się też nowsze prace: L. Malickiego *Rok obrzędowy na Kaszubach* (1986) i J. Perszona, np. *Kaszubskie zaduszki* (1990), *Godné zwėki* (1991), *Na imię Boszczi* (1992), *Na Jastrza* (1992), *Króluj nama wiedno* (1993). Najbogatszymi zbiorami folkloru literackiego, baśni, podań, legend są *Teksty pomorskie* Lorentza (1913-24) i *Słownik gwar kaszubskich* Sychty (1967-76), zawierający teksty o florze i faunie czy magiczne, o powstawaniu świata, o „świecie na opak”, także podania historyczne, przyrodnicze, demonologiczne, o czarownicach i farmazonach itd., oraz 8 tys. przysłów i 4 tys. frazeologizmów, wiele tekstów pieśni, opowieści, anegdot, a także zagadek (*tãgódk*).¹⁸

Kaszubi mają swoją literaturę, poezję, pieśni, tańce i muzykę, oraz wiele innych elementów dziedzictwa, kultywowanych w formie świątecznych wydarzeń lub w formie organizacji działań promujących rzemiosło czy tradycję. Np. haft kaszubski, bazujący na pięciu kolorach, promowany jest przez różne szkoły haftu. Jego wzornictwo również wykorzystywane jest do ozdabiania naczyń, ceramiki, przedmiotów codziennego użytku i pamiątek regionalnych. W pewnym stopniu regionalizm stał się produktem turystycznym.

W życiu codziennym większe znaczenie ma kaszubska kuchnia. Tradycyjne potrawy opierają się na produktach dostępnych na tym terenie - rybach, darach lasu, sadu i płodach rolnych. Nie brakuje dań mięsnych (drób, często gęsina) i ziemniaczanych. Charakterystyczną ich cechą jest prostota oraz receptura, przekazywana z pokolenia na pokolenie. Najbardziej charakterystyczne są: śledź po kaszubsku, kaczka pomorska, kaszubska gęś, legumina, pulki ze śledziem, zupa brzydowa, czernina czy zupa z brukwi.

Odrębność etniczna regionu wyrazista jest szczególnie w jego języku. Język kaszubski jest jedyną pozostałością słowiańskich dialektów pomorskich. Należy do grupy języków lechickich; jego centralna odmiana jest bliska polszczyźnie standardowej, z wpływami języka dolnoniemieckiego oraz wymarłych: połabskiego i pruskiego. Obecnie w polskim językoznawstwie kaszubszczyzna traktowana jest zwykle, jako

¹⁷ Borzyszkowski J., Mordawski J., Treder J., Historia, geografia, język i piśmiennictwo Kaszubów, Gdańsk, 1999

¹⁸ Treder T., Kultura niematerialna Kaszub, Internet: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=kaszubszczyzna&12=kultura-niematerialna-kaszub> (dostęp: 16.09.2022)

język odrębny od polszczyzny. Nadmienić należy, że gmina Parchowo, jako pierwsza w Polsce wprowadziła regionalny język kaszubski jako pomocniczy obok polskiego, co oznacza np. możliwość używania go w urzędzie gminy, dwujęzyczne nazewnictwo kaszubskich miejscowości, a także wprowadzenie kaszubskojęzycznej edukacji szkolnej.

W latach 2014-2016 w Gminie Parchowo przeprowadzono badania dotyczące postrzegania własnego regionalizmu, obejmujące rozmowy z mieszkańcami o zróżnicowanych statusach społecznych i w różnym wieku. Wynika z nich, iż wprowadzenie języka kaszubskiego do sfery publicznej traktuje się jako wielkie osiągnięcie, wzmacniające tutejszą tożsamość. Z drugiej strony wybrzmiało silne przekonanie o jego nieużyteczności w życiu codziennym, zwłaszcza wśród młodych – ze względu na hegemonię języka angielskiego w dobie globalizacji. W przeciwieństwie do urzędowego podejścia (szkoły, urzędy) promującego rewitalizację języka, w życiu codziennym język kaszubski jest traktowany jako dziedzictwo – symbol jedności etnicznej. Kaszubi nie negują swojego dziedzictwa językowego, traktują go jednak raczej jako pamiątkę, z której są dumni. Co przejawia się choćby istnieniem licznych witryn internetowych prowadzonych w języku kaszubskim, aplikacji umożliwiających tłumaczenie popularnych serwisów na język regionalny (Facebook, Wikipedia). Niemniej istnieje rozdźwięk między instytucjonalnym sukcesem języka kaszubskiego a codziennymi praktykami językowymi, zatracona została naturalna transmisja międzypokoleniowa języka.¹⁹

Podobny stosunek do języka kaszubskiego ma również kościół katolicki, nie popierający inicjatywy włączenia go do liturgii. Mimo, iż w obrzędowość włączane są elementy świadczące o kaszubskości regionu (ornamentyka w wystroju ołtarzy, śpiewy, kaszubskie stroje ludowe), jednak nie przenikają one do tradycji religijnej podtrzymywanej na Kaszubach. W gminie Parchowo msze odprawiane są w języku polskim, gdyż język polski pozostaje językiem modlitwy, nawet jeśli język kaszubski jest powszechnie znany.

Specyfika Gminy Parchowo jest to, że kościół i wiara są bardzo istotne dla lokalnej społeczności. Przywiązanie do kościoła katolickiego jest jednym z podstawowych elementów kaszubskiego etosu, który tworzą również takie wartości jak: rodzina, pochodzenie, terytorium - w znaczeniu miejsca zamieszkania, terytorium historycznego, ziemi rodzinnej, krajobrazu. Funkcjonuje autostereotyp Kaszuba: pobożny, pracowity, przywiązany do ziemi, wytrwały i patriotyczny.

Silnie zakorzeniony, „żarliwy” katolicyzm kulturowy przekłada się na życie większości mieszkańców gminy. Uczestnictwo w praktykach religijnych, zwłaszcza cotygodniowej mszy jest postrzegane w kategoriach zobowiązania wobec lokalnej tradycji, religia nierzadko stawiana jest na pierwszym miejscu. Z nią kojarzone są święta i typowo kaszubskie zwyczaje, najczęściej związane z obchodami wielkanocnymi i bożonarodzeniowymi, Zielonymi Świątkami, Nocą Świętojańską czy dniem Wszystkich Świętych.

Wielkanocną tradycją jest „dyngowanie” – młodzi ludzie i dzieci chodzą z dyngusami, czyli gałązkami jałowca i „smyrgają” nimi inne osoby. Wciąż żywy jest, związany z obchodami Bożego Narodzenia, obrzęd kołędowania, w którym jednak raczej zaprzestaje się tradycyjnych form jak Gwiazdki (Gwizdze).

Nawet uroczystości świeckie, jak gminne festyny, są traktowane zgodnie z religijną tradycją. Elementem dożynek jest wspólna modlitwa, niekiedy msza oraz niemal obowiązkowa obecność proboszcza. Uroczystości rozpoczynają się od modlitwy w kościele lub - jeśli są obchodzone przez jedną wieś – przy wiejskich kapliczkach lub krzyżach, po czym przechodzi się do występów, konkursów wieńców, kończąc na wspólnej zabawie i tańcach. Zmiana modelu gospodarowania i pewna niezależność rolników od warunków przyrodniczych przesunęła akcenty świętowania - dziś skupia się ono na konkursie wieńców dożynkowych, głównie z wizerunkami maryjnymi oraz wspólnej zabawie przy występach lokalnego, kaszubskiego zespołu Modraki. W Gminie Parchowo obchodzony jest także zwyczaj tzw. dożniwek – oblewanie wodą osobę, która ścina ostatni sнопек podczas żniw, związany z wierzeniem, że ilość wylanej wody wiąże się z dorodnością plonów w następnych latach.

¹⁹ Lewandowska K., Organek L., Język, wartości, granice. Rewitalizacja języka etnicznego w dobie globalizacji – sytuacja społeczności kaszubskiej, w: `Pogranicze. Studia Społeczne. Tom XXXII (2018), Internet; file:///C:/Users/Bo%5BCena%20Danielska/Downloads/Pogranicze_32_2018_K_Lewandowska_L_Organek_Jezyk_wartosci_granice.pdf (dostęp: 16.09.2022)

Dawnym zwyczajem są również sobótki. W wigilię dnia Św. Jana mieszkańcy palą duże ogniska, śpiewają pieśni, łączą się we wspólnej zabawie. Obecnie część organizacji nocy świętojańskich przejęły gminne instytucje kultury, dokładając stroje, wianki i lampiony, jednak również podejmowane są działania oddolnie.

Innym, ważnym przejawem religijności są obrzędy związane z kultem maryjnym, który jest najważniejszy w świadomości mieszkańców regionu. Wizerunkom Matki Boskiej oddawana jest szczególna cześć, a najstarsze pokolenie mieszkańców gminy niekiedy jest bliskie utożsamianiu wizerunku świętej z przedmiotem kultu, przypisując obrazowi moc sprawczą i wpływ na własny los.

Kult maryjny przejawia się poprzez spotkania majowe i modlitwę różańcową przy krzyżach we wsi, połączone ze śpiewem. Ciekawe jest to, iż nie wkomponowuje się w nie kaszubskich pieśni czy modlitw. Wspólnotowy charakter kultu maryjnego jest również zauważalny w grupowym odmawianiu modlitwy różańcowej, związany z kołami Żywego Różańca, które funkcjonują w ciągu całego roku. Koło Żywego Różańca przy kościele w Parchowie składa się z szesnastu róż po dwadzieścia osób i obejmuje zasięgiem trzy wsie: Parchowo (8 róż), Jamno (6 róż) i Gołczewo (2 róże). Organizacja kół Żywego Różańca pozwala na regularne spotkania pojedynczych „róż”, ale również zrzesza koła z sąsiednich miejscowości, wychodząc poza teren gminy czy parafii. Integrująca funkcja kół polega też na włączaniu w działalność młodszych pokoleń – głównie młodych małżeństw.

Część mieszkańców gminy praktykuje również pielgrzymki do Sianowa, w którym znajduje się sanktuarium Matki Bożej Sianowskiej, zwanej również „Królową Kaszub”. Czasem są to pielgrzymki do Wejherowa czy Wiele – miejsc kultu chrystocentrycznego, jak również do innych miejsc kultu w Polsce i za granicą. Dla młodzieży szkolnej organizowane są Diecezjalne Spotkania Młodych w Kościerzynie, które od 2014 r. stanowią przygotowania do Świątowych Dni Młodzieży.

Zinstytucjonalizowana dwujęzyczność wprowadzona została do gminy Parchowo w 2010 r. (język pomocniczy w urzędzie) i w 2011 r. (polsko-kaszubskie tablice z nazwami miejscowości). Sporadycznie ma również miejsce w sferze społecznej, co przejawia się obecnością języka kaszubskiego w niektórych formach życia religijnego. Księża, którzy opanowali standaryzowany kaszubski, niekiedy odprawiają mszę w tym języku, przyjeżdżając do parafii w związku z ważnymi świętami i uroczystościami. Mieszkańcy gminy podkreślają jednak brak zakorzenienia tej formy liturgii w tradycji kaszubskiej. Jedynym momentem realnego styku języka kaszubskiego z religijnością są pieśni religijne śpiewane podczas wspólnych pielgrzymek. Badania ukazały, że język kaszubski jest cenioną wartością grupy, jednak dwujęzyczność gminy i próby rewitalizacji języka kaszubskiego nie przełożyły się na nadanie mu rangi sakralnej.

Z badań wynika, że udział młodego pokolenia w praktykach religijnych traktowany jest raczej jako obowiązek. Młode pokolenie cechuje dystans do kwestii związanych z Kościołem, ich uczestnictwo w obrzędach kończy się zwykle z przyjęciem sakramentu bierzmowania. Zauważalny spadek uczestnictwa w uroczystościach i świętach religijnych, który jednak nie jest tak wyrazisty jak na pozostałych terenach kraju.²⁰

Współcześnie Kaszubi, zarówno twórcy kultury kaszubskiej, jak i jej odbiorcy, nie są wolni od wpływu zmian, które w ostatnich kilku dziesięcioleciach w znacznym stopniu odmieniły kulturę polską. Takie zjawiska jak kultura masowa, gwałtowny wzrost znaczenia mediów elektronicznych, wpływ telewizji na upowszechnianie wzorców kulturowych, cyfryzacja kultury i jej usieciowienie, wreszcie proces globalizacji, miały wpływ środowisko kaszubskie. Równocześnie wpłynęły na jego aktywność kulturową, przybierając różne formy, czemu sprzyja gęsta sieć instytucji kultury, istnienie organizacji, grup nieformalnych i przedsięwzięć cyklicznych.

Na terenie Gminy Parchowo krzewieniem kultury zajmuje się przede wszystkim Gminne Centrum Kultury i Biblioteka w Parchowie. Organizowane są koncerty kolęd, obchody pierwszego dnia wiosny, przeglądy teatrów szkolnych, eliminacje do konkursu „Poezja rodnej mowě”, który odbywa się w Chmielnie od 1972 r. i skierowany jest do dzieci i młodzieży, Niepodległościowy Bieg Orła, obchody 11 Listopada oraz

²⁰ Organek L., Kaszubski homo religious - wiara religijna a wspólnota etniczna. Przykład pobożności ludowej w gminie Parchowo (powiat bytowski), file:///C:/Users/Bo%20C5%BCena%20Danielska/Downloads/UCS%202016%20nr%2017%20art.%205.pdf

szereg festynów rodzinnych i zabaw z okazji Andrzejków, Św. Mikołaja czy innych świąt związanych z kalendarzem świeckim (np. dzień Matki).

Choć nie istnieje profesjonalny, kaszubski zespół teatralny, inicjatywy teatralne rozwijają się w wielu, lokalnych środowiskach wiejskich. Na szerszą, regionalną skalę realizowane są liczne przedsięwzięcia teatralne, w których uczestniczą mieszkańcy gminy Parchowo. Masowy jest ruch związany rewitalizacją tradycji jasełkowych, istnieje kilka przeglądów zespołów kolędniczych i jasełkowych, prezentujących często rozbudowane przedstawienia parateatralne. Warto wspomnieć o Teatrze „Dialogus” założonym w Parchowie w 1992 r. przez Jaromira Szroedera. Teatr realizował różne poszukiwania eksperymentalne, wykorzystując zasoby kultury i literatury kaszubskiej. Ma na swoim koncie kilka realizacji, w tym m. in. spektakl „Drzwi. Misterium kaszubskie” oraz, będącą zwieńczeniem programu „Remusonia”, adaptację sceniczną powieści „Żecé i przigodě Remusa”. Przez kilkanaście lat był także gospodarzem „Biesiady Teatralnej”, w której uczestniczyły zespoły z całej Europy (od 1994 r.). Dziś działania te kontynuuje prowadzony przez Szroedera Teatr Zamkowa² (adres siedziby Muzeum Zachodnio-Kaszubskiego). On też jest inicjatorem dużego przeglądu i festiwalu teatralnego BytOFFsky.²¹

Specyfika dziedzictwa niematerialnego na terenie Gminy Parchowo i bogactwo jej kultury niematerialnej jest niepowtarzalne. Warto je badać i popularyzować dla tożsamości regionu.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Parchowo funkcjonują dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Parchowo znajduje się 10 zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, w tym 6 stanowisk archeologicznych. Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

²¹ C. Obracht-Prondzyński, Kultura kaszubska współcześnie, w: Społeczność kaszubska w procesie przemian, Kultura – tożsamość – język, red. K. Kleina, C. Obracht-Prondzyński, Kancelaria setau, 2012. Internet: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=spo%C5%82eczno%C4%87+kaszubska+w+procesie+przemian>

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Parchowo

LP.	MIEJSCOWOŚĆ, ADRES	OBIEKT	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Jeleńcz nr 8	dom	nr 825 z dnia 10.02.1975 r.
2	Bylina nr 8 (d. Żukówko 39)	stodoła	nr 827 z dnia 13.02.1975 r.
3	Gołczewo nr 21	dom (nie istnieje)	nr 834 z dnia 18.02.1975 r.
4	Parchowo	kościół parafialny pw. Św. Mikołaja Biskupa	nr 1749 z dnia 02.11.2004 r.
5	Jamno (Góra Zamkowa)	stanowisko archeologiczne – AZP 15-34/23 m.1 – grodzisko wyżynne (XIII-XIV w.)	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 810/70 z dn. 06.08.1970 r.; nr pozycji rejestru zabytków: C-8
6	Jamno	stanowisko archeologiczne – AZP 15-34/24 m.4 – osada wczesnośredniowieczna (I poł. IX w.)	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 811/70 z dn. 06.08.1970 r.; nr pozycji rejestru zabytków C-129
7	Jeleńcz	stanowisko archeologiczne – AZP 15-35/64 m.1 - cmentarzysko k. pomorskiej	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 680 z dn. 06.12.1968 r.; nr pozycji rejestru zabytków: C-54
8	Gołczewo	stanowisko archeologiczne – AZP 15-34/26 m.1 – grodzisko nizinne wczesnośredniowieczne (dz. 46 obr. Gołczewo)	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 808/70 z dn. 06.08.1970 r.; nr pozycji rejestru zabytków: C-130
9	Gołczewo	stanowisko archeologiczne – AZP 15-35/8 m.2 – kurhan wczesnośredniowieczny	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 809/70 z dn. 06.08.1970 r.; nr pozycji rejestru zabytków: C-128
10	Parchowo	stanowisko archeologiczne – AZP 15-35/41 m.1 – grodzisko VII-IX w.	wpisane do rejestru zabytków decyzją WKZ w Koszalinie nr 815/70 z dn. 29.08.1970 r.; nr pozycji rejestru zabytków: C-133

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Parchowo do rejestru zabytków ruchomych wpisane są elementy stanowiące wyposażenie kościoła pw. św. Mikołaja w Parchowie (nr rejestru B-290). Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych informacji dotyczących tych obiektów.

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu MPZP. W planach w szczególności:

- 1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
- 4) uwzględnia się ochronę:
 - zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - parków kulturowych;
- 5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
- 6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Parchowo, jako akty prawa miejscowego, stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono bardzo ogólnikowe zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej i większości nie obejmują swoim zasięgiem obiektów zabytkowych. Gmina Parchowo zajmuje powierzchnię 13 121 ha, z czego 1,43% jest objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Obecnie aktualnych jest 21 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które obejmują swym obszarem 188 ha powierzchni gminy. Na mocy ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym plany

zagospodarowania przestrzennego uchwalone przed dniem 1 stycznia 1995 r. straciły swoją ważność z dniem 1 stycznia 2005 r. Najistotniejszym planem, który stracił swoją ważność jest miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego Gminy Parchowo, którego granice opracowania obejmowały obszar całej gminy.

Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego:

- Uchwała Nr 53/X/95 Rady Gminy w Parchowie z dnia 9 sierpnia 1995 w sprawie zatwierdzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zespołu domków letniskowych „Jelenia Górka” w Żukówku gmina Parchowo.
- Uchwała Nr 143/XXVIII/97 Rady Gminy Parchowo z dnia 7 października 1997 roku w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego oraz szczegółowego planu zespołu działek jednorodzinnych przy ul Leśnej i Dolnej
- Uchwała Nr 9/IV/98 Rady Gminy w Parchowie z dnia 29 grudnia 1998 roku w sprawie uchwalenia zmiany do miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Parchowo dot. fragmentu wsi Jamno.
- Uchwała Nr 29/VI/99 Rady Gminy Parchowo z dnia 9 marca 1999 r. w sprawie zmiany miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Parchowo.
- Uchwała Nr 108/XXI/2000 Rady Gminy Parchowo z dnia 5 września 2000 r. w sprawie uchwalenia zmian do miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego gminy Parchowo dotyczącego terenów położonych w obrębie wsi Żukówko.
- Uchwała Nr 104/XX/2000 z dnia 20 czerwca 2000 r. w sprawie zmiany miejscowego planu ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Parchowo i uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego działki nr 111/2 w Żukówku.
- Uchwała Nr 164/XXVIII/2001 Rady Gminy Parchowo z dnia 28 czerwca 2001 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego obszar działki Nr 178/4 we wsi Parchowo.
- Uchwała Nr 183/XXXI/2001 Rady Gminy Parchowa z dnia 22 listopada 2001 r. w sprawie zatwierdzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu zabudowy mieszkaniowej w obrębie działki 320/1 położonej w m. Parchowo, gmina Parchowo.
- Uchwała Nr 206/XXXV/2002 Rady Gminy Parchowo z dnia 23 maja 2002 r. w sprawie zmiany w miejscowym planie ogólnym zagospodarowania przestrzennego gminy Parchowo i uchwalenia m.p.z.p. osiedla w Żukówku na dz. nr 128/2 i 129/9.
- Uchwała Nr 211/XXXVI/2002 Rady Gminy Parchowo z dnia 28 czerwca 2002 r. w sprawie m.p.z.p. dla dz. nr 74/1, 73/2 i 78 w ob. Jeleńcz, dz. nr 40/13 i 40/18 w ob. Żukówko, cz. dz. nr 301L w ob. Nakła i cz. dz. nr 78/5 w ob. Sylczno.
- Uchwała Nr 67/XII/2003 rady Gminy Parchowo z dnia 4 listopada 2003 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego działki nr 134/3 we wsi obrębowej Żukówko.
- Uchwała Nr 68/XII/2003 Rady Gminy Parchowo z dnia 4 listopada 2003 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego działki nr 167/16 we wsi obrębowej Żukówko.
- Uchwała Nr 87/XIV/2003 Rady Gminy Parchowo z dnia 30 grudnia 2003 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego działki nr 38/1 obręb Gołczewo.
- Uchwała Nr 222/XXXVIII/2006 Rady Gminy Parchowo z dnia 20 czerwca 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zespołu domków rekreacji pobytowej w miejscowości Frydrychowo, gmina Parchowo.

- Uchwała Nr 221/XXXVIII/2006 Rady Gminy Parchowo z dnia 20 czerwca 2006 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego zespołu domków rekreacji pobytowej w miejscowości Żukówko, gmina Parchowo.
- Uchwałą Nr XXVIII/181/2009 Rady Gminy Parchowo z dnia 23 lutego 2009 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru działek o nr 353, 354/2 i 355/3 oraz części działki nr 351/2 we wsi Parchowski młyn, ob. Parchowo.
- Uchwała Nr XXXIX/255/2010 Rady Gminy Parchowo z dnia 29 marca 2010 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru działki numer 229/15 we wsi Gołczewo w gminie Parchowo.
- Uchwała Nr XXIX.234.2013 Rady Gminy Parchowo z dnia 19 listopada 2013 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dot. fragmentu obrębu geodezyjnego Grabowo, gmina Parchowo.
- Uchwała Nr XXIX/235/2013 Rady Gminy Parchowo z dnia 19 listopada 2013 roku w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dot. fragmentu obrębu geodezyjnego Grabowo, gmina Parchowo.
- Uchwała Nr III.12.2014 Rady Gminy Parchowo z dnia 22 grudnia 2014 r. Uchwała w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla działek nr 74/1 i 73/2 w obrębie geodezyjnym Jeleńcz.
- Uchwała Nr VI.36.2015 Rady Gminy Parchowo z dnia 12.05.2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obrębów Sylczno oraz Nakla pod linię elektroenergetyczną NN 2 x 400 kV Gdańsk Przyjaźń - Żydowo Kierzkowo.
- Uchwała Nr XXXII.275.2022 Rady Gminy Parchowo z dnia 28 czerwca 2022 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego osiedla w Żukówku na działkach nr 128/2 i 129/9 w obrębie geodezyjnym Żukówko, gmina Parchowo.

Obecnie Gmina Parchowo jest w trakcie sporządzania następujących planów:

- Przystąpienie do sporządzenia MPZP osiedla w Jeleńcu na działkach nr 101, 104/1, 109/1, 110, 120/7, 120/8, 120/9, 166 oraz części działki nr 112 obręb Jeleńcz.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie

prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniającym ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu o warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Parchowo (zwana dalej GEZ) została sporządzona w listopadzie 2013 r. w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych. Przy opracowaniu GPOnZ została wykonana aktualizacja GEZ. Karty sporządzono zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Spis obiektów ujętych w GEZ zawierają Załącznik nr 1 i Załącznik nr 2, który zawiera spis stanowisk archeologicznych.

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana. Dotyczy to także włączania nowych obiektów do GEZ.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 2 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Parchowo.

Tabela nr 2. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY PARCHOWO	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • silnie rozwinięta kultura regionalna – kultywowane tradycje kultury kaszubskiej; • różnorodność zabudowy, która częściowo zachowała stary, kaszubski charakter; • bogata historia i dziedzictwo kulturowe, zachowane zabytki, tradycyjne budownictwo, ślady pradawnego osadnictwa; • aktywnie działające Gminne Centrum Kultury i Biblioteka w Parchowie zajmujące się krzewieniem kultury; • posiadanie Planu Odnowy Miejscowości; • opracowana gminna ewidencja zabytków. 	<ul style="list-style-type: none"> • stan zachowania obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków; • nieopracowana uchwała w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. • niewielkie oznakowanie obiektów zabytkowych; • przeciętna jakość usług turystycznych dostępności do bazy gastronomicznej i noclegowej w gminie; • brak produktu markowego • brak odpowiedniej infrastruktury turystycznej: oznakowania ścieżek pieszych, rowerowych, oznakowania miejsc atrakcyjnych, tablic informacyjnych; • niewystarczająca świadomość mieszkańców miejscowości o występowaniu zabytkowych obiektów (szczególnie w przypadku ewidencji). • niewykorzystany potencjał turystyczny, w tym w oparciu o najcenniejsze zabytki.

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • rozbudowa ścieżek i tras rowerowych; • obecność jezior, pokrywających znaczący procent powierzchni gminy; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków. 	<ul style="list-style-type: none"> • brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych oraz zapomnianych cmentarzy, szczególnie ewangelickich.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Parchowo. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza 4-letni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono cele, kierunki działań wraz z zadaniami, które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programie opieki nad zabytkami Gminy Parchowo na lata 2014-2017. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 3 i 4.

Cele Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

Cel 1: Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy.

Cel 2: Sporządzenie dokumentacji oraz aktualizowanie danych dotyczących obiektów zabytkowych.

Cel 3: Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego Gminy w rozwoju turystyki i promocji gminy.

W ramach poniższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 3. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Parchowo

KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Cel 1: Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej gminy		
Ograniczanie negatywnych zjawisk sprzyjających degradacji zabytków	Umieszczenie w widocznym miejscu tablic informacyjnych na obszarze zapomnianych cmentarzy oraz podjęcie również prac porządkowych.	Czy i gdzie umieszczono tablice, gdzie i jakie prace porządkowe wykonano, ich zakres
	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.	Czy pozyskano środki, z jakich środków, na jakie obiekty, zakres prac
	Realizacja zadań własnych Gminy Parchowo w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, będących jej własnością lub współwłasnością.	Jakie obiekty wyznaczono do remontu, co zrealizowano, zakres działań, wartość inwestycji, czy pozyskano dofinansowanie/dotacje
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Wprowadzenie i egzekwowanie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	Czy i jakie zapisy wprowadzono, zmieniono, dla jakich obiektów
Cel 2: Sporządzenie dokumentacji oraz aktualizowanie danych dotyczących obiektów zabytkowych		
Dokumentacja dziedzictwa kulturowego	Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków nieruchomości we współpracy z WKZ.	Czy wykonano, czy dodano/ usunięto obiekty
	Opracowanie oraz coroczna aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy opracowano Plan, czy aktualizowano
Cel 3: Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego Gminy w rozwoju turystyki i promocji gminy		
Zwiększenie świadomości kulturowej wśród dzieci i młodzieży przez jej włączenie w różne formy aktywności	Organizacja konkursów historycznych w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe.	Ilość zorganizowanych konkursów, ich tematyka, z kim współpracowano
	Upowszechnianie edukacji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez zaangażowanie placówek oświatowych, wychowawczych oraz kościelnych w organizowanie warsztatów, pracowni, szkoleń, wykładów we ścisłej współpracy z Gminnym Centrum Kultury i Biblioteką w Parchowie.	Jakie działania zaplanowano, jakie zrealizowano, z kim współpracowano
	Organizacja wycieczek krajoznawczych, rowerowych po najciekawszych miejscach gminy dla uczniów szkół podstawowych w ramach zajęć lekcyjnych.	
Tworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej	Wsparcie merytoryczne w celu opracowania tablic informacyjnych zawierających podstawowe informacje na temat najbardziej wartościowych zabytków rejestrowych, które zamieszczone zostaną na zewnątrz obiektów.	Ile tablic umieszczono, gdzie, wartość przeznaczonych środków
Promocja historii i dziedzictwa kulturowego	Wspieranie opracowania pozycji literackiej o lokalnym dziedzictwie Parchowa i okolic.	Czy opracowano, ilość wydanych pozycji, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków
	Opracowanie ulotek promujących zabytki gminy (również w formie edukacyjnej).	
	Rozpowszechnienie informacji na temat rejestru zabytków z terenu gminy.	Gdzie rozpowszechniano, w jakiej formie, informacje na jaki temat, z kim współpracowano, wartość przeznaczonych środków

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

- **instrumenty finansowe:**

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

- **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Parchowo),
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi.

- **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów Gminy Parchowo dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

- **instrumenty kontrolne:**

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Parchowo,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,

- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – zasady udzielania dotacji określa Zarządzenie nr 4/2019 Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 21 stycznia 2019 r. w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego ze środków finansowych pozostających w dyspozycji Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz trybie rozliczania i zasadach kontroli prawidłowości wykorzystania dotacji.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego – reguluje uchwała Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego.

Udzielenie dotacji może nastąpić po złożeniu przez podmiot, wniosku kierowanego do Zarządu Województwa Pomorskiego. Wnioski (w wersji papierowej) należy składać w terminie do 30 października (w przypadku wysłania drogą pocztową decyduje data stempla pocztowego) każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót według wzoru stanowiącego załącznik nr 1 do niniejszej uchwały, z zastrzeżeniem prac interwencyjnych wynikających z zagrożenia zabytku.

Dotacje Starostwa Powiatu Bytowskiego – reguluje uchwała nr XXV/191/2017 Rady Powiatu Bytowskiego z dnia 27 kwietnia 2017 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Wnioski o dotacje składa się do 15 września roku poprzedzającego rok przyznania dotacji,

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Gmina Parchowo nie posiada opracowanej uchwały w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• **Konkurs „Zabytek Zadbane”**

„Zabytek Zadbane” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,
- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• Fundusz Termomodernizacji i Remontów

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• Program Kultura – Interwencje

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• Finansowanie z fundacji

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, ngo oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy Parchowo.
11. Materiały udostępnione przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku.
12. Cmentarzysko ciałopalne w Grabowie, gmina Parchowo (stanowisko 3) w świetle badań antropologicznych. Koszalińskie Zeszyty Muzealne, t. 11, 1981, s. 61, 66.
13. Problemy kultury pomorskiej, Muzeum Okręgowe w Koszalinie, Seria wydawnictw monograficznych nr 5, red. T. Malinowski, Koszalin 1979.
14. Moździoch S., „Niebezpieczne związki”. Początki państwa Piastów na tle relacji pomiędzy Interiorem a Pomorzem, 2020, w: Europa sięga nad Bałtyk. Polska i Pomorze w kształtowaniu cywilizacji europejskiej (X-XII wiek), red. S. Rosik, Wrocław , s. 159-2.
15. Wartołowska Z., Woźnicka Z., Chlebnia, pow. Grodzisk Mazowiecki, Informator Archeologiczny: badania 2, 221-22; <https://9lib.org/document/wq2r98ez-chlebnia-pow-grodzisk-mazowiecki.html>
16. Krawiec-Złotkowska K.. Znaczenie konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości na Kaszubach na przełomie XIX i XX wieku, w: Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, Łódź, tom 7 (2018), s. 207–231, Internet: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/studiageogr/article/view/5109/4806> (dostęp: 12.09.2022).
17. Historia Pomorza, Akademicki Klub Kadry GDAKK, Internet: http://www.przewodnikgdanski.pl/2014/wp-content/uploads/2014/02/GDAKK_historia_Pomorza.pdf (dostęp: 12.09.2022).
18. Homa E., Ze studiów nad toponimią Pomorza Środkowego, 1976.
19. Rajman J., Grody kasztelańskie a średniowieczne miasta (z genezy pomorskich miast), w: Słupskie Prace Geograficzne, nr 6-2009.
20. Kielczewska-Zaleska M., O powstaniu i przeobrażaniu kształtów wsi Pomorza Gdańskiego, M. Biskup, Osady na prawie polskim na Pomorzu Gdańskim w pierwszej połowie XV w., w: Prace Geograficzne nr 5, Warszawa 1956.
21. A. Mańkowski, J. Paczkowski, Opis królewszczyzn w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w roku 1664, Toruń 1938, s.278-290, Internet: <https://kpbk.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=24343> (dostęp: 14.09.2022).
22. S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami, Tom 11, s.298, Internet: https://books.google.com/books?id=ntgDAAAAYAAJ&pg=PA298&lpg=PA298&dq=kiedy+powsta%C5%82o+starostwo+parchowskie&source=bl&ots=OVmNqTflxh&sig=ACfU3U3DlglOAnXBPHrUBjEY86YxhMmnlw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiAhavwnZz6AhXzITQIHberD_kQ6AF6BAgCEAM#v=onepage&q=%20%20starostwo%20parchowskie&f=false (dostęp: 14.09.2022)
23. Okoniewska B., Procesy osadnicze na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1950. Próba porównania, w: Słupskie Studia Historyczne, nr 4, 1955, Internet: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Slupskie_Studia_Historyczne/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4-s155-165/Slupskie_Studia_Historyczne-r1995-t4-s155-165.pdf (dostęp: 15.09.2022).

24. Krawiec-Złotkowska K., Znaczenie konfesji katolickiej w utrzymaniu polskości na Kaszubach na przełomie XIX i XX wieku, w: *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, Łódź, tom 7 (2018), s. 207-231, Internet: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/studiageogr/article/view/5109/4806> (dostęp: 15.09.2022).
25. Gminny Program Opieki nad zabytkami gminy Parchowo na lata 2014-2017, Parchowo 2014.
26. Jeziorski P.A., Hylzenowie w Gdańsku. Szkic do dziejów elit dawnego województwa inflanckiego w: *Zapiski Historyczne*, vol. 80: 2015, nr 3, ss. 151-168, Internet: https://www.academia.edu/44087150/Hylzenowie_w_Gda%C5%84sku_Szkic_do_dziej%C3%B3w_elit_dawnego_wojew%C3%B3dztwa_inflanckiego_Zapiski_Historyczne_vol_80_2015_no_3_pp_151_168 (dostęp: 17.09.2022).
27. Internet: http://genepedia.pl/index.php?title=Parchowo_-_Parafia_rz.-kat._pw._%C5%9Bw._Miko%C5%82 (dostęp: 17.09.2022).
28. Borzyszkowski J., Mordawski J., Treder J., *Historia, geografia, język i piśmiennictwo Kaszubów*, Gdańsk, 1999.
29. Treder T., *Kultura niematerialna Kaszub*, Internet: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=kaszubszczyzna&l2=kultura-niematerialna-kaszub> (dostęp: 16.09.2022).
30. Lewandowska K., Organek L., *Język, wartości, granice. Rewitalizacja języka etnicznego w dobie globalizacji – sytuacja społeczności kaszubskiej.*, w: *Pogranicze. Studia Społeczne. Tom XXXII* (2018), Internet: file:///C:/Users/Bo%C5%BCena%20Danielska/Downloads/Pogranicze_32_2018_K_Lewandowska_L_Organek_Jezyk_wartosci_granice.pdf.
31. (dostęp: 16.09.2022).
32. Organek L., *Kaszubski homo religious - wiara religijna a wspólnota etniczna. Przykład pobożności ludowej w gminie Parchowo (powiat bytowski)*, <file:///C:/Users/Bo%C5%BCena%20Danielska/Downloads/UCS%202016%20nr%2017%20art.%205.pdf>.
33. Garczyński T., *Bytów i okolice: przewodnik*, Poznań 1977.
34. Gierszewski S., *Dzieje Ziemi Bytowskiej*, Poznań 1972.
35. Kittel P., *Uwarunkowania środowiskowe lokalizacji osadnictwa pradziejowego na Pojezierzu Kaszubskim i w północnej części Borów Tucholskich*, Łódź 2005.
36. Obracht-Prondzyński C., *Aktywność kulturowa Kaszubów na ziemi bytowskiej. doświadczenia Przeszłości i stan współczesny*, w: *Przegląd Zachodniopomorski*, R. XXXII (LXI), r. 2017, z. 3.
37. Świetlicka A, Wisławska E., *Słownik Historyczny Miast i Wsi Województwa Słupskiego*, Słupsk 1998.
38. *Plan Odnowy Miejscowości Gołczewo na lata 2008-2015*, gmina Parchowo, powiat bytowski, 2008.
39. *Plan Odnowy Miejscowości Jamno na lata 2008-2015*, gmina Parchowo, powiat Bytowski, 2008.
40. *Plan Odnowy Miejscowości Jeleńcz na lata 2018-2028*, gmina Parchowo, powiat bytowski, 2018.
41. *Plan Odnowy Miejscowości Nakla, Wygoda na lata 2008-2015*, gmina Parchowo powiat bytowski, 2008.
42. *Plan Odnowy Miejscowości Nowa Wieś i Baranowo na lata 2015-2025.*, 2015.
43. *Plan Odnowy Miejscowości Soszyca-Struga na lata 2008-2015*, gmina Parchowo powiat bytowski, 2008.
44. *Plan Odnowy Miejscowości Sylczno, Sumin oraz Garbacz na lata 2009-20017*, gmina Parchowo, powiat bytowski, 2009.
45. *Plan Odnowy Miejscowości Żukówko, Bylina na lata 2011-2017*, gmina Parchowo, powiat bytowski, 2011.
46. www.nid.pl.
47. www.nimoz.pl.
48. www.stat.gov.pl/gus.
49. www.isap.sejm.gov.pl.

11. Spis tabel i zdjęć

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Parchowo.
2. Tabela nr 2. Analiza SWOT.
3. Tabela nr 3. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Parchowo.
4. Zdjęcia nr 1, 2. Parchowo, ul. Kościelna 4, Parchowski Młyn nr 1.
5. Zdjęcie nr 3. Bylino nr 8.
6. Zdjęcia nr 4, 5. Jamno nr 5, nr 28.
7. Zdjęcia nr 6, 7. Parchowo, ul. Kasztanowa 2.
8. Zdjęcia nr 8, 9. Parchowo, ul. Kościelna 8.
9. Zdjęcia nr 10, 11. Soszyca, ul. Struga 1.
10. Zdjęcie nr 12. Parchowski Młyn nr 1.

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Parchowo

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	FUNKCJA ZABYTKU	ADRES	OCHRONA
1	Bylina	dom mieszkalny	1a	WEZ
2	Bylina	dom mieszkalny	8	WEZ
3	Bylina	stodoła	8	Rejestr zabytków nr 827 z dnia 13.02.1975 r.
4	Bylina	dom mieszkalny	13	WEZ
5	Bylina	chlew	13	WEZ
6	Bylina	stodoła	14	WEZ
7	Bylina	Stodoła	16 (dawny nr 13)	WEZ
8	Chośnica	świetlica	7	WEZ
9	Chośnica	dom mieszkalny	10	WEZ
10	Chośnica	budynek gospodarczy	10	WEZ
11	Gołzewo	izba regionalna	8	WEZ
12	Gołzewo	kuźnia	10 (dawny nr 13)	WEZ
13	Gołzewo	dom mieszkalny (nie istnieje)	21	Rejestr zabytków nr 834 z dnia 18.02.1975 r.
14	Gołzewo	dom mieszkalny	27	WEZ
15	Gołzewo	cmentarz ewangelicki	dz. nr 219	WEZ
16	Jamno	szkoła niemiecka, ob. dom mieszkalny	5	WEZ
17	Jamno	dom mieszkalny	7	WEZ
18	Jamno	dom mieszkalny	20	WEZ
19	Jamno	dom mieszkalny	21	WEZ
20	Jamno	dom mieszkalny	24	WEZ
21	Jamno	dom mieszkalny	25	WEZ
22	Jamno	dom mieszkalny	26	WEZ
23	Jamno	dom mieszkalny	27	WEZ
24	Jamno	dom mieszkalny	28	WEZ
25	Jamno	dom mieszkalny	47	WEZ
26	Jeleńcz	dworek, ob. dom mieszkalny	6	WEZ
27	Jeleńcz	dom mieszkalny	8	Rejestr zabytków nr 825 z dnia 10.02.1975 r.

28	Nakła	dom mieszkalny	ul. Długa 6	WEZ
29	Nakła	dom mieszkalny	ul. Długa 17	WEZ
30	Nakła	dom mieszkalny	ul. Długa 20	WEZ
31	Nowa Wieś	dom mieszkalny	1	WEZ
32	Nowa Wieś	dom mieszkalny	2	WEZ
33	Nowa Wieś	dom mieszkalny	3	WEZ
34	Nowa Wieś	dom mieszkalny	6	WEZ
35	Nowa Wieś	dom mieszkalny	11	WEZ
36	Nowa Wieś	cmentarz ewangelicki	dz. nr 56/1	Inny zabytek wyznaczony do ochrony przez Wójta
37	Parchowo	dom mieszkalny/biblioteka	ul. Kartuska 11	WEZ
38	Parchowo	poczta	ul. Kartuska 13	WEZ
39	Parchowo	pałac, ob. Dom Pomocy Społecznej	ul. Kasztanowa 2	WEZ
40	Parchowo	park pałacowy	ul. Kasztanowa 2	WEZ
41	Parchowo	dom mieszkalny	ul. Kasztanowa 7a (dawny nr 7)	WEZ
42	Parchowo	dom mieszkalny	ul. Kościelna 1	WEZ
43	Parchowo	dom mieszkalny	ul. Kościelna 2	WEZ
44	Parchowo	dom mieszkalny	ul. Kościelna 4	WEZ
45	Parchowo	kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja Biskupa	ul. Kościelna 8	Rejestr zabytków nr 1749 z dnia 02.11.2004 r.
46	Parchowo	plebania	ul. Kościelna 8	WEZ
47	Parchowo	cmentarz przykościelny	ul. Kościelna 8	WEZ
48	Parchowo	dom mieszkalny	ul. Wyzwolenia 3	WEZ
49	Parchowski Młyn	dom mieszkalny	1	WEZ
50	Parchowski Młyn	dom mieszkalny	3 (dawniej Parchowo, ul. Kasztanowa 3)	WEZ
51	Parchowski Młyn	młyn	4	WEZ
52	Soszyca	dom mieszkalny	2 (dawny nr 1)	WEZ
53	Soszyca	dom mieszkalny	5	WEZ
54	Soszyca	dom mieszkalny	6	WEZ
55	Soszyca	dom mieszkalny	7	WEZ
56	Struga	elektrownia	1 (dawna Soszyca)	WEZ
57	Struga	hydrozespół	1 (dawna Soszyca)	WEZ
58	Struga	tablica nastawcza	1 (dawna Soszyca)	WEZ
59	Sylczno	świątlica	9	WEZ
60	Sylczno	budynek inwentarski	27	WEZ
61	Żukówko	dom mieszkalny	3	WEZ
62	Żukówko	cmentarz ewangelicki	dz. nr 178/3	Inny zabytek wyznaczony do ochrony przez Wójta

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków z terenu Gminy Parchowo

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NR OBSZARU AZP	NR STAN. MIEJSCOWOŚCI	NR STAN. NA OBSZARZE
1	Nowa Wieś	13-35	1	1
2	Nowa Wieś	13-35	2	2
3	Nowa Wieś	13-35	3	3
4	Nowa Wieś	13-35	4	4
5	Nowa Wieś	13-35	5	5
6	Nowa Wieś	13-35	6	6
7	Nowa Wieś	13-35	7	7
8	Nowa Wieś	13-35	8	8
9	Nowa Wieś	13-35	9	9
10	Nowa Wieś	13-35	10	10
11	Nowa Wieś	13-35	11	11
12	Nowa Wieś	13-35	12	12
13	Nowa Wieś	13-35	13	13
14	Nowa Wieś	13-35	14	14
15	Nowa Wieś	13-35	15	15
16	Nowa Wieś	13-35	16	16
17	Nowa Wieś	13-35	17	17
18	Nowa Wieś	13-35	18	18
19	Nowa Wieś	13-35	19	19
20	Nowa Wieś	13-35	20	49
21	Nowa Wieś	13-35	21	50
22	Nowa Wieś	13-35	22	51
23	Chośnica	13-35	2	20
24	Chośnica	13-35	3	21
25	Chośnica	13-35	4	22
26	Chośnica	13-35	5	23
27	Chośnica	13-35	6	24
28	Chośnica	13-35	7	25
29	Chośnica	13-35	8	26
30	Chośnica	13-35	9	27
31	Chośnica	13-35	10	28
32	Chośnica	13-35	11	29
33	Chośnica	13-35	12	30
34	Chośnica	13-35	13	31
35	Chośnica	13-35	14	32
36	Chośnica	13-35	15	33
37	Chośnica	13-35	16	34
38	Chośnica	13-35	17	35
39	Chośnica	13-35	18	36
40	Chośnica	13-35	19	37
41	Chośnica	13-35	20	38
42	Chośnica	13-35	21	39
43	Chośnica	13-35	22	40
44	Chośnica	13-35	23	41
45	Chośnica	13-35	24	42
46	Chośnica	13-35	25	43
47	Chośnica	13-35	26	44

48	Chośnica	13-35	27	45
49	Żukówko	14-34	1	45
50	Żukówko	14-34	2	73
51	Żukówko	14-34	3	88
52	Żukówko	14-34	4	85
53	Żukówko	14-34	5	33
54	Żukówko	14-34	6	34
55	Żukówko	14-34	7	35
56	Żukówko	14-34	8	36
57	Żukówko	14-34	9	37
58	Żukówko	14-34	10	38
59	Żukówko	14-34	11	39
60	Żukówko	14-34	12	40
61	Żukówko	14-34	13	41
62	Żukówko	14-34	14	42
63	Żukówko	14-34	15	43
64	Żukówko	14-34	16	44
65	Żukówko	14-34	17	104
66	Żukówko	14-34	18	46
67	Żukówko	14-34	19	47
68	Żukówko	14-34	20	48
69	Żukówko	14-34	21	49
70	Żukówko	14-34	22	50
71	Żukówko	14-34	23	51
72	Żukówko	14-34	24	52
73	Żukówko	14-34	25	53
74	Żukówko	14-34	26	54
75	Żukówko	14-34	27	55
76	Żukówko	14-34	28	56
77	Żukówko	14-34	29	57
78	Żukówko	14-34	30	58
79	Żukówko	14-34	31	59
80	Żukówko	14-34	32	60
81	Żukówko	14-34	33	61
82	Żukówko	14-34	34	62
83	Żukówko	14-34	35	63
84	Żukówko	14-34	36	64
85	Żukówko	14-34	37	65
86	Żukówko	14-34	38	66
87	Żukówko	14-34	39	67
88	Żukówko	14-34	40	68
89	Żukówko	14-34	41	69
90	Żukówko	14-34	42	70
91	Żukówko	14-34	43	71
92	Żukówko	14-34	44	72
93	Żukówko	14-34	45	74
94	Żukówko	14-34	46	75
95	Żukówko	14-34	47	76
96	Żukówko	14-34	48	77
97	Żukówko	14-34	49	78
98	Żukówko	14-34	50	79
99	Żukówko	14-34	51	80

100	Żukówko	14-34	52	81
101	Żukówko	14-34	53	82
102	Żukówko	14-34	54	83
103	Żukówko	14-34	55	84
104	Żukówko	14-34	56	86
105	Żukówko	14-34	57	87
106	Żukówko	14-34	58	89
107	Żukówko	14-34	59	90
108	Żukówko	14-34	60	91
109	Żukówko	14-34	61	92
110	Żukówko	14-34	62	93
111	Żukówko	14-34	63	94
112	Żukówko	14-34	64	95
113	Żukówko	14-34	65	96
114	Żukówko	14-34	66	97
115	Żukówko	14-34	67	98
116	Żukówko	14-34	68	99
117	Żukówko	14-34	69	100
118	Żukówko	14-34	70	101
119	Żukówko	14-34	71	102
120	Żukówko	14-34	72	103
121	Jamno	14-34	37	112
122	Jamno	14-34	38	113
123	Jamno	14-34	39	114
124	Jamno	14-34	40	115
125	Jamno	14-34	41	116
126	Jamno	14-34	42	117
127	Jamno	14-34	43	118
128	Jamno	14-34	44	119
129	Jamno	14-34	45	120
130	Jamno	14-34	46	121
131	Jamno	14-34	47	122
132	Jamno	14-34	48	123
133	Jamno	14-34	49	124
134	Jamno	14-34	50	125
135	Jamno	14-34	51	126
136	Jamno	14-34	52	127
137	Jamno	14-34	53	128
138	Jamno	14-34	23	129
139	Jamno	14-34	54	130
140	Jamno	14-34	55	131
141	Jamno	14-34	56	132
142	Jamno	14-34	57	133
143	Jamno	14-34	58	134
144	Jamno	14-34	21	135
145	Jamno	14-34	59	136
146	Jamno	14-34	60	137
147	Jamno	14-34	61	138
148	Jamno	14-34	62	139
149	Jamno	14-34	63	140
150	Jamno	14-34	64	141
151	Jamno	14-34	65	142

152	Jamno	14-34	14	143
153	Jamno	14-34	13	144
154	Jamno	14-34	5a	145
155	Jamno	14-34	5	146
156	Jamno	14-34	19	147
157	Jamno	14-34	20	148
158	Jamno	14-34	8	149
159	Jamno	14-34	66	150
160	Jamno	14-34	67	151
161	Jamno	14-34	17	152
162	Jamno	14-34	18	153
163	Jamno	14-34	12	154
164	Jamno	14-34	16	155
165	Jamno	14-34	11	156
166	Jamno	14-34	68	157
167	Jamno	14-34	69	158
168	Jamno	14-34	70	159
169	Jamno	14-34	71	160
170	Jamno	14-34	72	161
171	Jamno	14-35	24	1
172	Jamno	14-35	25	2
173	Jamno	14-35	26	3
174	Jamno	14-35	27	4
175	Jamno	14-35	28	5
176	Jamno	14-35	29	6
177	Jamno	14-35	30	7
178	Jamno	14-35	31	8
179	Jamno	14-35	32	9
180	Jamno	14-35	33	10
181	Jamno	14-35	34	11
182	Jamno	14-35	35	12
183	Jamno	14-35	36	13
184	Parchowo	14-35	32	14
185	Parchowo	14-35	33	15
186	Parchowo	14-35	34	16
187	Parchowo	14-35	35	17
188	Parchowo	14-35	36	18
189	Parchowo	14-35	37	19
190	Parchowo	14-35	38	20
191	Parchowo	14-35	39	21
192	Parchowo	14-35	40	22
193	Golczewo	15-34	1	26
194	Golczewo	15-34	8	55
195	Golczewo	15-34	27	31
196	Golczewo	15-34	28	32
197	Golczewo	15-34	29	33
198	Golczewo	15-34	30	34
199	Golczewo	15-34	31	35
200	Golczewo	15-34	32	36
201	Golczewo	15-34	33	37
202	Golczewo	15-34	34	38
203	Golczewo	15-34	35	39

204	Gołczewo	15-34	36	40
205	Gołczewo	15-34	37	41
206	Gołczewo	15-34	38	42
207	Gołczewo	15-34	39	43
208	Gołczewo	15-34	40	44
209	Gołczewo	15-34	41	45
210	Gołczewo	15-34	42	46
211	Gołczewo	15-34	43	47
212	Gołczewo	15-34	44	48
213	Gołczewo	15-34	45	49
214	Gołczewo	15-34	46	50
215	Gołczewo	15-34	47	51
216	Gołczewo	15-34	48	52
217	Gołczewo	15-34	49	53
218	Gołczewo	15-34	50	54
219	Gołczewo	15-34	51	56
220	Gołczewo	15-34	52	57
221	Gołczewo	15-34	53	58
222	Gołczewo	15-34	54	59
223	Gołczewo	15-34	55	60
224	Gołczewo	15-34	56	61
225	Jamno	15-34	1	23
226	Jamno	15-34	3	25
227	Jamno	15-34	4	24
228	Jamno	15-34	6	27
229	Jamno	15-34	7	22
230	Jamno	15-34	9	19
231	Jamno	15-34	10	21
232	Jamno	15-34	11	17
233	Jamno	15-34	15	18
234	Jamno	15-34	73	16
235	Jamno	15-34	74	20
236	Jamno	15-34	75	28
237	Jamno	15-34	76	29
238	Jamno	15-34	77	30
239	Jeleńcz	15-34	3	65
240	Jeleńcz	15-34	4	66
241	Jeleńcz	15-34	5	66a
242	Gołczewo	15-35	2	8
243	Gołczewo	15-35	3	11
244	Gołczewo	15-35	4	9
245	Gołczewo	15-35	5	6
246	Gołczewo	15-35	6	12
247	Gołczewo	15-35	7	13
248	Gołczewo	15-35	9	19
249	Gołczewo	15-35	10	18
250	Gołczewo	15-35	11	1
251	Gołczewo	15-35	12	2
252	Gołczewo	15-35	13	3
253	Gołczewo	15-35	14	4
254	Gołczewo	15-35	15	5
255	Gołczewo	15-35	16	7

256	Gołczewo	15-35	17	10
257	Gołczewo	15-35	18	14
258	Gołczewo	15-35	19	15
259	Gołczewo	15-35	20	16
260	Gołczewo	15-35	21	17
261	Gołczewo	15-35	22	20
262	Gołczewo	15-35	23	21
263	Gołczewo	15-35	24	22
264	Gołczewo	15-35	25	23
265	Gołczewo	15-35	26	24
266	Grabowo	15-35	1	59
267	Grabowo	15-35	2	58
268	Grabowo	15-35	3	57
269	Grabowo	15-35	4	60
270	Grabowo	15-35	5	61
271	Grabowo	15-35	6	62
272	Jeleńcz	15-35	1	64
273	Jeleńcz	15-35	2	63
274	Nakła	15-35	1	65
275	Nakła	15-35	2	66
276	Nakła	15-35	3	67
277	Parchowo	15-35	1	41
278	Parchowo	15-35	1a	42
279	Parchowo	15-35	2	43
280	Parchowo	15-35	3	25
281	Parchowo	15-35	4	26
282	Parchowo	15-35	5	27
283	Parchowo	15-35	6	28
284	Parchowo	15-35	7	29
285	Parchowo	15-35	8	30
286	Parchowo	15-35	9	31
287	Parchowo	15-35	10	32
288	Parchowo	15-35	11	33
289	Parchowo	15-35	12	34
290	Parchowo	15-35	13	35
291	Parchowo	15-35	14	36
292	Parchowo	15-35	15	37
293	Parchowo	15-35	16	38
294	Parchowo	15-35	17	39
295	Parchowo	15-35	18	40
296	Parchowo	15-35	19	44
297	Parchowo	15-35	20	45
298	Parchowo	15-35	21	46
299	Parchowo	15-35	22	47
300	Parchowo	15-35	23	48
301	Parchowo	15-35	24	49
302	Parchowo	15-35	25	50
303	Parchowo	15-35	26	51
304	Parchowo	15-35	27	52
305	Parchowo	15-35	28	53
306	Parchowo	15-35	29	54
307	Parchowo	15-35	30	55

308	Parchowo	15-35	31	56
309	Sylczno	15-35	1	68
310	Sylczno	15-35	2	69
311	Sylczno	15-35	3	70
312	Sylczno	15-35	4	71
313	Sylczno	15-35	5	72
314	Sylczno	15-35	6	73
315	Sylczno	15-35	7	74
316	Sylczno	15-35	8	75
317	Sylczno	15-35	9	76
318	Sylczno	15-35	10	77
319	Sylczno	15-35	11	78
320	Sylczno	15-35	12	79
321	Sylczno	15-35	13	80
322	Sylczno	15-35	14	81
323	Sylczno	15-35	15	82
324	Sylczno	15-35	16	83
325	Sylczno	15-35	17	84
326	Sylczno	15-35	18	85
327	Sylczno	15-35	19	86
328	Sylczno	15-35	20	87
329	Sylczno	15-35	21	88
330	Sylczno	15-35	22	89
331	Sylczno	15-36	23	1
332	Sylczno	15-36	24	2
333	Sylczno	15-36	25	3
334	Sylczno	15-36	26	4
335	Nakla	16-35	4	7
336	Nakla	16-35	5	8
337	Nakla	16-35	6	9
338	Nakla	16-35	7	10
339	Nakla	16-35	8	11
340	Nakla	16-35	9	12
341	Nakla	16-35	10	13
342	Nakla	16-35	11	14
343	Nakla	16-35	12	15
344	Nakla	16-35	13	16
345	Nakla	16-35	14	17
346	Nakla	16-35	15	18
347	Nakla	16-35	16	19
348	Nakla	16-35	17	20
349	Nakla	16-35	18	21
350	Nakla	16-35	19	22
351	Nakla	16-35	20	23
352	Nakla	16-35	21	24
353	Nakla	16-35	22	25
354	Nakla	16-35	23	26
355	Nakla	16-35	24	27
356	Nakla	16-35	25	28
357	Sylczno	16-35	27	29
358	Sylczno	16-35	28	30
359	Sylczno	16-35	29	31

360	Sylczno	16-35	30	32
361	Sylczno	16-35	31	33
362	Sylczno	16-35	32	34

* Pogrubieniem zaznaczono stanowiska wpisane do rejestru zabytków